

Régi tények – új értelmezések

Régi tények – új értelmezések

*Magyar–román–német transzkulturális
jelenségek a Kárpát-medencében*

Szerkesztette

NAGY LEVENTE – FLORIN-IONEL OPRESCU – VINCZE FERENC

Szépirodalmi Figyelő Alapítvány
Budapest, 2023

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

Nemzeti
Kulturális
Alap

A kötet az NN 128 151. számú OTKA-pályázat keretében készült.

Szépirodalmi Figyelő Alapítvány

www.szepirodalmifigyelo.hu

Felelős kiadó: a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány elnöke

Felelős szerkesztő: Nagy Levente, Vincze Ferenc

Szöveggondozó: Szenkovics Enikő

A névmutatót készítette: Makkai T. Csilla

Borítóterv, tördelés: Vincze Judit

Nyomdai munkák: Érdi Rózsa Nyomda

ISBN 978-615-6617-03-3

© Szerzők, 2023

© Szerkesztők, 2023

© Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2023

Tartalom

Előszó.....7

I.

HEGYI GÉZA

Etnikum és adózás az erdélyi püspökség
birtokain a késő középkorban..... 11

KATKÓ GÁSPÁR

A Moldvai és a Havasalföldi beglerbégység rövid története.....39

REMUS CÂMPEANU

Az erdélyi adminisztráció
etnikai interferenciái..... 67

MISKOLCZY AMBRUS

Fanarióta önkény és modernizáció83

NAGY LEVENTE

Román nemzetépítési stratégiák transzkulturális térben
Pest-Budán a 19. század elején..... 99

LAJTAI L. LÁSZLÓ

Egy tudománytörténeti pillanat anatómiája..... 119

II.

PETREA LINDENBAUER – FLORIN-IONEL OPRESCU

- (Poszt)koloniális diskurzusok az erdélyi (meta)narratívában
Bild und Wort / Kép és szó..... 157

ÁBRAHÁM BARNA

- Bécs, Budapest vagy Bukarest?
A magyarországi román polgárság útkeresése
a Monarchia felbomlásáig 187

OLIVIA SPIRIDON.....

- A bánági svábok az első világháború után
Álláspontok, szervezetek, identitások a sajtóban
és a szépirodalomban 209

KULCSÁR BEÁTA

- Román nemzetépítő diskurzusok és román nemzetépítés
a nyugati határon a két világháború között..... 223

FANCSALI RÓBERT

- Posztmodern irodalom Európa peremén 239

VINCZE FERENC

- A referencialitás és fikcionalizálás
transznacionális tapasztalata 249

CSÁSZÁR IRMA TÍMEA

- Transzkulturális jelenségek a magyar
és a román képregények alakulástörténetében..... 285

Szerzők 303

Névmutató..... 304

LAJTAI L. LÁSZLÓ

Egy tudománytörténeti pillanat anatómiája

*Hunfalvy Pál és a románság eredetkérdése
kutatásának kezdetei* *

Jóllehet életrajzaiban a gazdag és változatos életmű egyéb tudományterületeihez viszonyítva a kérdés jellemzően háttérbe szorul,¹ ám a mindenekelőtt finnugrista nyelvészként számontartott Hunfalvy Pált a szó legszorosabb értelmében haláláig foglalkoztatta a *románság* története. A már posztumusz megjelenő és befejezetlenül maradt utolsó monográfiája maga is egy nagylélegzetű román történeti szintézis volt,² amelyet sajtó alá rendezője, Réthy László nem mulasztott el azzal az egyszerű patetikus és dokumentarista megjegyzéssel berekeszteni, hogy „itt szakad vége Hunfalvy Pál munkájának, melyen 1891. november 30-ikán bekövetkezett haláláig, sőt még az előtte való napon is folyton dolgozott”.³ A kolozsvári egyetem román katedráját vezető Moldován Gergely e csonkán maradt opus magnumról írott könyvbírálata pedig az alábbi értékeléssel összegezte a recenzeált szerző munkásságát: „A román történettudomány megalapítói közé tartozik Hunfalvy

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, valamint az OTKA 128.151. sz. pályázata támogatásával készült. A szerző a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Molnár Tamás Kutatóintézetének tudományos munkatársa.

1 Vö. pl. a két legrészletesebbet: MUNKÁCSI Bernát, *Emlékbeszéd Hunfalvy Pál rendes és igazgató tag fölött*, MTA, Budapest, 1912, 96–105 (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 15/11.); DOMOKOS Péter – PALÁDI-KOVÁCS Attila, *Hunfalvy Pál*, Akadémiai, Budapest, 1986, 228–240. (A Múlt Magyar Tudósai)

2 HUNFALVY Pál, *Az oláhok története I–II.*, MTA, Budapest, 1894.

3 HUNFALVY, I. m., II., 481.

Pál is. A politikai viszonyoknál fogva az idő nem alkalmas arra, hogy az elhúnyt nagy tudós ebbeli érdemei és rendkívül nagy szolgálatai a románság által elismeressenek, de eljő az idő [...] melynek nemzedéke helyrehozza majdan a mult idők mulasztásait, és Hunfalvy Pált a román oknyomozó történettudomány nagyjai közé fogja sorolni, mert megszólaltatta benne a *kritikát*, a melyet gyakorolni román közfelfogás szerint maig is még mindig nemzetárulás. [...] Azok, a kik az oláhság története iránt érdeklődnek, mint iskola-alapítót, mint az igazság helyreállítóját, Hunfalvy könyvét nem nélkülözhetik.”⁴ Hogy a szamosújvári születésű, erősen magyarbarát Moldovánnak az életmű megítélésére vonatkozó prognózisa milyen valószínűséggel válhat (ott volna) valóra, ugyan kérdéses, az azonban elvitathatatlan, hogy Hunfalvy Pál kifejezetten román tematikájú publikációi által önmagában is impozáns terjedelmű és minőségű életművet hagyott örökül az utókorra. A legteljesebb (bár bizonyítottan hiányos) bibliográfiájában szereplő adatok fényében ugyanis harmincnál is több műcím sorolható e tárgykörbe,⁵ köztük számos német nyelvű monográfia⁶ és két francia nyelvű⁷ tanulmány. Mivel Hunfalvynak a kifejezetten a román nyelvvel és történelemmel kapcsolatos legkorábbi írásai még mások kutatási eredményeinek ismertetésére szorítkoztak, a saját munkássága ebben a szerteágazó kérdéskörben tulajdonképpen hatvanöt éves(!) kora *után* vette csak kezdetét, a legelső teljeskörűen ennek a témának szentelt önálló publikációja megjelenésekor pedig immár a hatvannyolcadik életévében járt.⁸ Ugyan mindegy egy olyan életút utolsó szakaszaként került sor, amely addig több lényegi fordulóponton is túl volt már,⁹ ám ennek ellenére sem vélem indokolatlannak rákérdezni

4 MOLDOVÁN Gergely, *Az oláhok története. Írta Hunfalvy Pál. Budapest 1894, I.–II., kötet*, Századok 1895/2., 156, 167.

5 Vö. HELLEBRANT Árpád, *Hunfalvy Pál irodalmi munkássága időrendben = Hunfalvy-album. Hunfalvy Pál félé százados akadémiai tagsága emlékére*, kiad. TISZTELŐI, Hornyánszky Viktor, Budapest, 1891, 260–268.

6 Paul HUNFALVY, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Karl Prochaska, Wien u. Teschen, 1883; Uő., *Jos. Lad. Pič's Der nationale Kampf gegen das ungarische Staats-Recht*, Karl Prochaska, Wien u. Teschen, 1883; Uő., *Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung*, Karl Prochaska, Wien u. Teschen, 1886; Uő., *Der Ursprung des Rumänischen*, Alfred Hölder, Wien, 1888. Az első két tétel ráadásul kimaradt Hellebrandt bibliográfiájából.

7 Paul HUNFALVY, *Le peuple Roumain ou Valaque. Étude sur son origine et celle de la langue qu'il parle (Extrait des comptes rendus du Congrès tenu à Vienne par la Société française d'archéologie en Septembre 1879)*, Paul Bouserez, Tours, 1880; Uő., *Quelques réflexions sur l'origine des Daco-Roumains*, Revue historique, 1895/2., 69–84.

8 HUNFALVY Pál, *A rumun nyelvi*, Nyelvtudományi Közlemények 1878/2., 3., 265–308, 376–464.

9 Hunfalvy 1849-ig főként az esztétika, ill. a jog- és államtudományok témakörében publikált, majd az 1850-es évek elejétől alapvetően az összehasonlító (mindenekelőtt az ural-altaji) nyelvtudomány

arra, hogy Hunfalvy e legutolsó és életkora szempontjából is kifejezetten késeinek számító pályamódosulásának melyek lehettek a valószínűsíthető motivációi.

Bár kézenfekvőnek látszik, hogy – legalább kiindulásként – a személyes életrajza és egodokumentumai felől próbáljuk megfejtését találni a fent vázolt tudománytörténeti dilemmának, e regiszterben azonban még nehezebben lelküzdhető interpretációs deficittel szembesülhetünk. Hunfalvyt sem a szülőhelye, a közvetett és közvetlen felmenői, sem közeli rokonsága és baráti hálója, de még szocializációjának, iskolázásának és sokrétű szakmai működésének színhelye sem kötötte ugyanis se a románsághoz és annak nyelvéhez, se a magyarországi románok többsége által lakott térségekhez. Olyannyira így volt ez, hogy tulajdonképpen csak élete alkonyán járta be módszeres megfigyelőként Erdélyt,¹⁰ a román nyelvet pedig – minden valószínűség szerint szintén már érett fejjel kezdve el megismerni – lényegében könyvekből tanulta.¹¹ E perspektívából tekintve még nyugtalanítóbb tehát a kézenfekvően felmerülő kérdés: mi motiválhatta őt *alapvetően*, ráadásul olyannyira, hogy egy idő után minden egyéb tudományos elfoglaltságánál fontosabbnak tekintse, hogy élete utolsó, ám annál termékenyebb éveit épp a román nyelv és etnogenezis számos rejtélye megfejtésének, illetve a román történelem minél alaposabb kidolgozásának szentelje? Az alábbiakban ennek megválaszolására törekedve igyekszem felvázolni az utat – pontosabban az annak nyomvonalát kirajzolni látszó fogódzókat –, amelyet Hunfalvy 1878-ig, tehát a vizsgált témának szentelt saját kutatásait közzétevő legelső publikációja megjelenéséig bejárt, miáltal egyúttal kísérletet teszek a kérdéskör mindaddig jobbára figyelmen kívül hagyott *előtörténetének* a feltárására.

Kiindulásként azzal a jelzésértéküként is értelmezhető körülménnyel érdemes számot vetni, hogy a románsággal kapcsolatos megnyilvánulásokra a *politikus* Hunfalvynál előbb találunk nyomokat a *tudósénál*. A hazai politikai intézményrendszer

kérdései foglalkoztatták és annak hazai intézményesítésén dolgozott, miközben az évtized elején még számos klasszika-filológiai tárgyú munkája látott napvilágot (főként ókori görög fordításszöveg), az 1860-as évek derekától pedig mind sűrűbben tett közzé történeti/historiográfiai, ill. etnológiai témájú írásokat. Mindezeket kívül élete végéig véleményt nyilvánított oktatásügyi kérdésekben, és jelentős (bár a mai napig jórészt feltáratlan) politikai publicisztikai tevékenységet is kifejtett.

10 Vö. HUNFALVY Pál, *Kirándulás Erdélybe I–VI.*, Budapesti Szemle 1887/49. k. 121–123., 9–48, 209–250, 356–381, *Uo.*, 50. k. 124–126., 17–32, 240–265, 390–410.

11 Amint azt egyébként nem is rejtette véka alá: „én csak az irodalmi nyelvet értem, vagy tréfásan, de igazán mondván, csak a szemem tud oláhul, nem a fülem”. HUNFALVY Pál, *Magyar elemek az oláh nyelvben*. Irta Alexics György. *Külön lenyomat a Magyar Nyelvőről. A Magy. Tud. Akadémiától Sámuel-díjjal jutalmazott munka* [...], Századok 1888/8., 753.

gyökeres átalakulásának köszönhetően a szepesi szülőföldje által 1848 nyarán népképviselővé választott Hunfalvy Pál ugyanis a forradalom másfél esztendejében közzétett politikai publicisztikájában és részletes, ám életében kiadatlan naplójában egyaránt élénk figyelemmel kísérte a hazai románság *politikai* követeléseit és fegyveres megmozdulásait. A választóitól kapott megbízatását lényegében a forradalom leveréséig híven teljesítő Hunfalvy a képviselőtársai között néhány hazai román politikus és egyéb román notabilitás személyes ismeretségére is szert tett ekkor, akik révén átfogóbb ismeretekhez jutott a mind jobban elmérgesedő erdélyi román–magyar konfliktus alakulásáról és a tragikus történések mozgatórugóiról,¹² miáltal egyúttal abba is autentikus betekintést nyerhetett, hogy azokat maguk az érintettek miként értékelik.¹³ A románsággal kapcsolatos ekkori meglátásaiból egyfelől az látszik kiolvashatónak, hogy kifejezetten nagy (lényegében geopolitikai) jelentőséget tulajdonított annak a messzemenő politikai konnotációkkal terhelt nyelvi-kulturális körülménynek, hogy a magyarsághoz hasonlóan a román sem szláv nép, következésképp – az ő várakozásai szerint is – a pánszlávizmus rémével fenyegető háborús eszkaláció végkimenetele szempontjából fontosabbnak értékelte a két nép kapcsolatában azt, ami összeköti, mint ami elválasztja egymástól őket.¹⁴ De éles szemmel vette észre a román politikai követelések között azt is, ami nem belső indítatásból, hanem az autoriter birodalmi reorganizáció manipulatív beavatkozásából fakadt.¹⁵ Naplója egy pontján egyenesen a két nép sorsközösségének

12 HUNFALVY Pál, *Napló 1848–1849*, s. a. r. URBÁN Aladár, Szépirodalmi, Budapest, 1986, 212–213, 266–277, 319–320.

13 E vonatkozásban különösen a Bihar megyei Cseke választókerzetét képviselő és hozzá hasonlóan lényegében a fegyverletételig kitartó Gozman János kiegyensúlyozott észrevételeit tartotta feljegyzésre érdemesnek, aki egy alkalommal például kifejezetten Şaguna erdélyi görögkeleti püspök kétszínűségével magyarázta az erdélyi románság szembefordulását a forradalommal. Vö. HUNFALVY, *Napló 1848–1849*, 266.

14 „[...] vallás-szabadság, irodalmi szabadság, egyedül Magyarországon léteztek [...] *szabadságot szláv népnél még sehol és soha nem talált a historia; a szlávok eddig csak tiporni és típortatni tudnak.* Vegyék ezt figyelembe a románok, belül és kívül Magyarországon.” HUNFALVY Pál, *Néhány bíráló észrevétel a bécsi politicáról*, Kossuth Hírlapja 1848. október 3., 81. sz., 367.

15 „Mi csodálatos, p. o. hogy az erdélyi oláh parasztok szintolylan bölcsen politizáltak Naszódon, mint Bécsben a tudós országászok! Ugyan is az oláhság Naszódon sept. 14 azt határozta, többi között, hogy a magyar ministeriumot nem akarja elismerni, *minthogy két tartomány, minő Magyar és Erdélyország, nem egyesülhet a többi valamennyi tartományok beleegyezése nélkül.* [...] Nemcsak csoda, hogy általában politizál az oláh paraszt és katona – kit, ha néhány hónappal előbb mert volna politizálni, agyonlőtték volna – hanem az a nagy csoda, hogy a nézetek Bécsben és Naszódon annyira összevágók!” HUNFALVY Pál, *Szabad-e elmélkedni?*, Kossuth Hírlapja 1848. október 29., 104. sz., 462.

gondolatáig is eljutott,¹⁶ miközben a románság általa folyamatosan szorgalmazott, stratégiai jelentőségűnek ítélt pacifikálásának elmaradásáért a magyar, de főként az erdélyi politikai elit felelősségét is többször felvetette.¹⁷ Végül pedig – mint az a napló elszört utalásából meggyőzően rekonstruálható – az 1849 júliusában megszülető román–magyar békeegyezmény pontjait általános érvényűvé terjesztő, általános nemzetiségi jogokat garantáló országgyűlési határozat képviselőházi elfogadásában is tevékenyen közreműködött.¹⁸

A forradalom leverését és első pályamódosítását követően, az 1850-es években viszont már kifejezetten a román nyelv tudományos tanulmányozásába is elkezdett bevonódni, ám egyelőre még elsősorban szerkesztői minőségében. Fontos előrebocsátani, hogy az 1850-es évek elején energiái legnagyobb (és egyre bővülő) hányadát a nyelvészeti kutatásoknak, azokon belül is kifejezetten az urál-altaji nyelvek összehasonlító vizsgálatának szentelő Hunfalvy már a legelső vonatkozó megnyilatkozásaiban is kétségtelen tényként állította, hogy a román (*oláh*) nyelv a neolatin (*román*) nyelvek közé sorolandó.¹⁹ Számára tehát – számos kortársával ellentétben²⁰ – soha nem merült fel vitakérdésként a románság *nyelvészeti* értelemben vett hovatarozása, azaz (neo)latinitása. Ugyan az évtized közepén az általa alapított és szerkesztett, nemzetközi összehasonlításban is úttörőnek számító Magyar Nyelvészet című periodika²¹ – a magyar nyelv és rokonai, valamint a klasszikus nyelvek mellett – a többi hazai élőnyelvre vonatkozó értekezések köz-

- 16 „[...] ha az europai rendszer a népek felháborodása alatt összetörik, tán megmentetünk – *csak kár az oláh népért. A magyar és oláh tarthatják fenn magokat együtt, mert kettejüknek nincs nemzeti rokonok Európában.*” HUNFALVY, *Napló 1848–1849*, 122–123.
- 17 „Mindnyájan és az erdélyiek még inkább szűk nézetűek vagyunk” – jegyezte meg például az imént hivatkozott gondolatmenete folytatásaként. *Uo.*, 123. Lásd továbbá: „A mi politikánk, különösen hírlapjaink politikája nem emelkedik csak a *falu láthatáráig*. [...] a hírlapok több tapintattal bírtak, s a kormányt különösen az oláhokra tették figyelmessé. De az erdélyi aristocratia és a székely gascognádák tévutakra vezette a kormányt. Denique a politikai ügyesség hibázik nekünk.” *Uo.*, 121. „Jósika Miklósnál levén ma, emlékeztettem, hogy az oláh vezéreket meg kellene nyerni [...]; hogy igyekezzünk jóvátenni, mit akkor elmulasztottunk, midőn a Szemere által Pestre hívott oláh követeket ki nem hallgatták. De az erdélyi emberekkel boldogulni nem lehet.” *Uo.*, 224.
- 18 *Vö. Uo.*, 298–300, 302–303, 304–309, 313, 314.
- 19 HUNFALVY Pál, *A nyelvhasználat's elvei 's elemei*, Magyar Academiai Értesítő 1851/2., 91, 109.
- 20 *Vö. pl.:* „A *nyelv szerkezetének* alaki része a romai és latin nyelv szerkezetétől egészen eltér. [...] Valamint a nép nevéből, ugy másfelől a nép nyelvéből sem lehet a romai eredetet bebizonyítani [...].” MIKSA György, *Az oláhok eredetéről és polgári állásáról. Megjegyzések Szabó Benő hasoncímű munkájára*, Pollák és Volz, Gy.-fehérvár, 1870, 13, 21.
- 21 LOVÁNYI Gyula, *A Magyar Nyelvészet (Adalékok a magyar nyelvtudomány kialakulásának történetéhez)*, Nyelvtudományi Közlemények 1957/1., 3–34.

zétételét is feladatául tűzte,²² a hat évfolyamot megért szaklap egyes számaiban megjelent közlemények áttekintésével mindazonáltal felfigyelhetünk arra, hogy a hazai nyelvek megismertetésének deklarált célja *egyedül* a román nyelv esetében ért révbe. Hunfalvy ugyanis már a lap második és harmadik évfolyamában helyet biztosított egy, a román nyelvet bemutató négyrészes, teljességre törekvő nyelvészeti összefoglalásnak.²³ Sőt, már ezt megelőzően, a lap első évfolyamában szemlélte a balázsfalvi görögkatolikus főgimnázium értesítőjében a román nyelv latinságáról közölt latin nyelvű értekezést,²⁴ azzal indokolva, hogy „Magyar- és Erdélyország nyelvészeti tudománya előtt az oláh nemzet és nyelv is nagy nevezetőséggel bír”.²⁵ Az előbbi cikksorozat pedig a témánk szempontjából azért tekinthető fontos mérföldkőnek, mert általa ekkor tehát biztosan alkalma nyílt immár közelebről is megismerkedni a román nyelv szerkezetével és (szelektált) szókészletével. Egyúttal betekintést nyerhetett – legkésőbb ugyanekkor – a 19. század közepi román értel-

- 22 Ahogy a programnyilatkozatában megfogalmazta: „Országunk belviszonyai okvetlenül követelik, hogy nyelv- és történelmi tudományunk ezen országnak és az azt lakó népeknek nemcsak jelenét hanem multját is lehető teljesen bírja. Ennélfogva nyelvtudományunk köteles nemcsak a magyar nyelvről, hanem az oláhok, a kárpáti és déli szlávok nyelveiről is tudományosan kimerítő munkákat bírni; [...] de nyelvtudományunk köteles az apróbb nemzeti hulladékok, p. o. az örmények, cigányok stb. nyelveit is fölvilágosítani. Illyen és ekkora nyelv-tudományt meg irodalmat követelnek országunk és az azt jelenben lakó népek viszonyai.” HUNFALVY Pál, *Mit akar a Magyar Nyelvészet?*, Magyar Nyelvészet 1856/1., 1–2.
- 23 FEKETE János, *A' román nyelv ismértetése*, Magyar Nyelvészet 1857, 243–274; *Uo.*, 1858, 40–66, 137–150, 358–381. Hunfalvy a tanulmány felvezetésében mindenesetre szükségesnek érezte megerősíteni az egy évvel korábbi programnyilatkozatában vállaltakat: „Kötelessége a' magyar nyelvtudományi irodalomnak minden nyelvet felkarolni, a' mellyeken Magyar- és Erdélyország lakosai beszélnek.”
- 24 [Timotei CIPARIU], *De latinitate linguae valachicae*, Annales Gymnasii Gr. Catholici Maioris Blasiensis, (1855) ed. Tim. CIPARIU, Seminarium Dioecesanum, Blasius, 3–7. A latinista iskola vezetőjeként a görögkatolikus kanonok, balázsfalvi nyomda-, majd gimnáziumigazgató és nagy hatású tudományszervező, de mindenekelőtt purista nyelvész Cipariu nemcsak az ún. etimológikus helyesírás elterjesztésének legfőbb előmozdítójaként, hanem a – forradalom alatt jelentős károkat szenvedett – tudományos könyvtárának a jelentősége okán is a román kulturális nemzetépítés egyik kulcsszereplőjének számít. Vö. SZINNYEI 1893, II., 76–77; SIEGESCU József, *A román helyesírás története*, Budapest, 1905, 211–229; STANCA Sebestyén, *Cipariu Timotheus. Értekezés*, Petrozsény, Muntyán Tivadar, 1910, 10–17, 28–74; JAKÓ Zsigmond, *A Cipariu-könyvtár kialakulása és története = Uő., Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*, Kriterion, Bukarest, 1976, 257–283.
- 25 N. n., *Tanodai tudósítványok*, Magyar Nyelvészet 1856/5–6., 254. Rövid ismertetőjében (minden valószínűség szerint a lapszerkesztő Hunfalvy) egyfelől a román nyelv latinságának tudományos igazoltságát emelte ki, ám éles szemmel felfigyelt az értekező azon kétértelmű megjegyzésre is, amely a román nyelv „anteclassicus” eredetére utalt. Ahogy rámutatott: „vajjon úgy kell-e azt értenünk, hogy az oláh nyelv már a' Scipiók korában kezdett képződni, vagy úgy, hogy rajta 'a' latin *népnyelv* (mely bizonyosan nem volt egy Cicero vagy Tacitus nyelvével) nyomai látszanak meg.” *Uo.*, 254–255.

miség által a román nyelv és irodalom történetéről kidolgozott mesternarratívába is. Ennek megismeréséhez ráadásul nemcsak a szóban forgó szakcikk bevezető része (*I. A román nyelv történeti változásairól*),²⁶ de az is hozzásegíthette, hogy a Kolozsvárott román nyelvet tanító görögkatolikus főesperes, Fekete (Negrutiu) János a kapcsolatfelvételük kezdetén ajándékkul küldte neki a négy évvel korábban kiadott magyar nyelvű iskolai nyelvtanát,²⁷ amelyben a Magyar Nyelvészet számára készített tanulmányánál lényegesen bővebben értekezett a román nyelv és irodalom történetéről.²⁸ A folyóirat-közlemény születéséről Hunfalvy hagyatékában fennmaradt levélváltásból pedig nemcsak az válik világossá, hogy a szerző kifejezetten a szerkesztő kérésére írta meg újabb nyelvészeti összefoglalóját,²⁹ de az is, hogy milyen fontosságot tulajdonított annak, hogy azt minél részletesebben kidolgozhassa, csonkítatlanul közzölthesse és a *történeti* bevezetőjével együtt jelenjék meg.³⁰ Mindebből tehát az látszik, hogy Hunfalvy már az 1850-es évek első felében is kifejezetten (pro)aktívan érdeklődött a román nyelv, annak kortárs használata és története iránt, ahogy az is, hogy ekkor nem vonta még kétségbe az utóbbi vonatkozásában közmeggyőződéssé lett toposzokat.³¹

26 FEKETE, *A' román nyelv ismértetése*, 243–252.

27 Fekete János Hunfalvy Pálnak 1856. október 16. [Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči Archív Pavla Hunfalvyho (1832–1891) – a továbbiakban: ŠAP SAL]

28 FEKETE (NEGRUTIU) János, *Magyar románnyelvtan. A tanuló ifjuság számára*, Kolozsvárt, 1852, 166–215.

29 „Két hozám intézett becses leveleiben foglalt tisztelt megtanálása következtében az oláh nyelvről meg irtam az itten mellékelt Értekezést [...]” Fekete János Hunfalvy Pálnak 1856. december 29. (ŠAP SAL) Megjegyzendő, hogy ekkoriban már nemcsak erdélyi, de magyarországi szerző tollából is közkezen forgott magyar nyelvű román nyelvtan. Vö. PASCIUTIU Dienes, *Román nyelvtan*, Nagyvárad, 1855. Hogy Hunfalvy miért az erdélyi Feketét és nem a bihari működésű Pascutiut kérte fel arra, hogy a Magyar Nyelvészet számára a román nyelvről írjon, további kutatást kíván. Ha az utóbbi munkájáról tudomása volt egyáltalán, akkor talán közrejártszhatott a döntésében, hogy a szintén görögkatolikus pap és gimnáziumi tanár Pascutiú munkája – leszámítva előszava egymondatos utalását – nem tartalmazott történeti összefoglalót. Hogy Hunfalvyt mindenesetre már az 1850-es évek elején is foglalkoztatta a hazai román papok nyelvhasználati praxisa, arról pedig egy másik neki címzett korabeli levélből származó alábbi sorok tanúskodnak. Vö. „A Margita vidékén lévő oláh papok, mindkét hitfelekezeten levők, oláh nyelven tartják isteni tiszteletüket, beszélnek olykor a' hallgatóságához mérve alkalomszerűleg magyarul is.” Baróthy Antal Hunfalvy Pálnak 1852. november 12. (ŠAP SAL)

30 Ahogy ebbéli elvárását nyomatékosan megfogalmazta: „ha a munkámat nem adhatná ki *ugy ahogy történetileg adatokkal megvilágosítva van*, a vissza küldésével ne késsék [...]”. Fekete János Hunfalvy Pálnak 1856. december 29. (ŠAP SAL, kiemelés: L. L.)

31 Fekete tanulmányának történeti bevezetőjéhez is mindössze két részletkérdésre reflektáló helyesbítő megjegyzést fűzött hozzá szerkesztőként. Vö. FEKETE, *A' román nyelv ismértetése*, 250–251.

Szintén az 1850-es években jelent meg az első olyan írás, amely – ugyan csak érintőlegesen, és mások megállapításait tolmácsolva, ám – immár Hunfalvy saját tollából tartalmazott néhány reflexiót a román nyelv és ethnosz történetéről. Az Osztrák Birodalom Karl von Czoernig-féle háromkötetes etnográfijáról szóló tüzetes és kritikus könyvbírálatában Hunfalvy ugyanis a hazai románok kérdésére szintén kitért,³² amely kapcsán ugyan nem tett kérdőjelet az etnogenezisük *helyszíné*ként Dacia Traiana, azaz a későbbi Erdély területét valló hagyományos felfogás megalapozottsága mellé, ám a latin nyelv térségbeli fennmaradásának szokatlanságára mindazonáltal érdemesnek tartotta ráirányítani a figyelmet.³³ Hunfalvy óvatosságára alighanem hatással lehetett – ahogy arról alább bővebben szó lesz –, hogy az ismertetett munka e vonatkozásban a románság nagyfokú etnikai kevertségét hangsúlyozta, és miközben erdélyi autochtonitását alapvetően nem vonta kétségbe, egyúttal azonban etnogenezisének tudományos tisztázatlanságára is rámutatott.³⁴

Ezt követően viszont már csak közel egy évtized múltán, 1867-ben jelenik meg újabb, a témába vágó írás Hunfalvytól: akkor viszont egyetlen esztendő alatt *három* különböző tétel is, amelyeket aztán ismét nagyobb hiátussal, öt év múlva követ a szoros folytatásuk. E négy publikáció ráadásul műfajilag és tárgyukat tekintve is szerves összefüggésben állt egymással, tekintve hogy valamennyiük *recenzió* és valamennyi *egyanazon* külföldi szerző kutatási eredményeivel kívánta a magyar olvasóközönséget minél szélesebb körben megismertetni. Ezután további négy év hallgatás következett, majd 1876-tól immár a saját kutatási eredményeit bemutató írások sorozatát kezdte el Hunfalvy a tárgykörnek szentelni, amelyek egyre bővülő áradatát – ahogy arra a bevezetőben igyekeztem kellő nyomatékkal

32 HUNFALVY Pál, *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie, von Karl Freiherrn v. Czoernig. Wien. Második és harmadik kötet 1855.* II., Budapesti Szemle 1859/5. k. 15–17., 103, 104, 118–119.

33 „Az oláhokra nézve az nevezetes, hogy, midőn Rhaetiában, Noricumban, Pannóniában, a németek és szlávok előtt a római nyelv szinte eltűnt: a magyarok bejövetele korában a Duna északi partján Dáciában, hol rövidebb ideig tartott a római uralkodás, s hol a gótok, szlávok és hunok keresztútja vala, egy római nyelvű nép tűnik elő. A magyarok *oláhnak* nevezték e népet, s midőn Itáliában hasonló nyelvet találtak, ezen országot és nyelvet *olasznak* nevezték.” HUNFALVY, *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, 104.

34 „Als somit die Ungern anlangten, fanden sie in den heutigen Siebenbürger Karpathen ein *dacisch-römisch-gothisch-slavisch-bulgarisches Mengvolk*, welches die Slaven Wlachen nannten, [...] Man darf übrigens bei der ethnographischen Mosaik des Wlachenthums sich nicht wundern, dass in dessen Sprache und Geschichte Anhaltspunkte für die Vertheidigung der verschiedensten Ansichten über seine Genesis vorhanden sind.” [HÄUFLER, Josef Vinzenz], *Abkunft der Walachen (Rumuni, Blachi) = Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, II., 1857, 64–65.

ráirányítani a figyelmet – végül csak a hirtelen bekövetkező halála tudta elapasztani. Azt is érdemes e kronológiai áttekintéshez kiegészítésképp hozzátenni, hogy 1876 és 1891 között aztán nem telt már el év úgy, hogy Hunfalvynak ne jelent volna meg közleménye a tágan értett „románkérdés” egészéről vagy annak valamely szűkebb-tágabb aspektusáról.

Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy mi lehet a magyarázata ennek a szokatlan publikációs ciklikusságnak, továbbá ki lehetett az az 1860-as és ’70-es években aktív szerző, akinek a munkássága olyan mélyrehatóan keltette fel maga iránt Hunfalvy tudományos érdeklődését, hogy egymást követően négy recenzió megírására készítette? A vizsgált téma kutatástörténetének ismerői számára természetesen legkevesbé sem meglepő, hogy Hunfalvy inspirátora a kortárs osztrák történész, Eduard Robert Roesler³⁵ volt.³⁶ A későbbiek fényében is sokat elárul a rá gyakorolt hatás tartósságáról, hogy Hunfalvy sok évvel Roesler halála után sem próbálta leplezni, hogy kifejezetten a nála negyedszázaddal fiatalabb pályatársa tudományos érvei nyomán fordult maga is a román etnogenezis felvetette kérdések labirintusa felé.³⁷ Ami viszont hatástörténeti szempontból kiváltképp figyelemre méltó, hogy e recepció Hunfalvy részéről milyen meglepő gyorsasággal ment végbe, valamint hogy milyen messzire gyűrűző következményekkel járt. Ennek értelmezéséhez azonban előbb annak a kérdését érdemes tisztázni, hogy egyáltalán maga Roesler mikor kezdett el publikálni a vizsgált kérdéskörben, valamint hogy az ő szerepe tulajdonképpen miért és milyen mértékben tekinthető alapvetőnek a téma kutatástörténetének szempontjából?

A kérdés első fele könnyen megválaszolható. Amint az egyébként kevés számú életrajza áttekintéséből világosan kiderül: a széles tematikai-kronológiai spektrumon kutató és meglehetősen termékeny szerzőnek bizonyul a Roeslertől

- 35 Rösler/Roesler publikációiban hol az első, hol a második keresztnévét, hol a kettő kombinációját használta, ahogy családneve első magánhangzójának helyesírása is változott. Én az utóbbinál a második verziót követem, tekintettel arra, hogy az általam ismert (kései) autográf leveleiben ő maga is így használta.
- 36 Franz KRONES, *Robert Rösler. Eine biographische Skizze*, Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 26. (1875), 219–233; Heinrich SIEGEL, *Robert Rösler*, Almanach der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 25. (1875), 128–131; Max Demeter PEYFUSS, *Rösler (Eduard) Robert = Österreichische Biographische Lexikon 1815–1950*, IX., Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1988, 204–205.
- 37 Vö. pl. HUNFALVY Pál, *A rumun történetírásról*, Budapesti Szemle 1885/43. k. 103., 8; HUNFALVY Pál, *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Irta Dr. Réthy László* [...], Századok 1887/9., 734.

– három fontos előtanulmány³⁸ után – lényegében csak 1867-ben jelent meg az *első* olyan közlemény, amely kifejezetten a román etnogenezis kérdéseit helyezte középpontba.³⁹ Márpedig ez a látszólag jelentéktelen adat azért is sokatmondó, mert Hunfalvy már ugyanazon naptári évben részletesen tárgyalta Roesler – mint hamarosan látni fogjuk – kétségkívül tudománytörténeti fordulópontnak bizonyuló téziseit.⁴⁰ Eme újabb szörszálhasogatásnak tűnő kronológiai tisztázásra pedig az ad okot, hogy a kutatástörténeti irodalom is jellemzően Roesler közel fél évtizeddel *később* megjelenő monográfiáját⁴¹ tartja számon alpműként,⁴² miközben Hunfalvy Roesler perdöntőnek szánt érveire tehát lényegében már nemcsak *in statu nascendi* felfigyelt, hanem azt is kifejezetten fontosnak tartotta, hogy azokat haladéktalanul megismertesse a magyar olvasóközönséggel.⁴³ Ennek vélhetően már amiatt is szükségét érezhette, mert részéről e korai, lényegében *szimultán* recepció még a hazai tudományos körökben sem bizonyult átütő erejűnek, ahogy arra jó néhány évvel később maga Hunfalvy hívta fel a figyelmet az immár negyedik Roesler-recenziójában.⁴⁴ E kései utalás nyomába eredve ráadásul nemcsak azt tudhatjuk meg, hogy Hunfalvy Roesler szóban forgó három tanulmányáról az Akadémia nyelv- és széptudományi osztálya (kivételesen Eötvös József elnöklete alatt tartott) 1867.

38 E[duard]. ROESLER, *Die Geten und ihre Nachbarn*, Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 44. (1863), 140–187 (egy év múlva önálló kiadványként is); Uő., *Das vorrömische Dacien*, uo., 45. (1864), 314–379; Uő., *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romänischen*, uo., 50. (1865), 559–612 (szintén megjelent ugyanekkor önálló kiadványként is).

39 E[duard]. ROBERT ROESLER, *Dacier und Romänen. Eine geschichtliche Studie*, Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 53. (1867), 9–92.

40 Hunfalvy ez utolsó Roesler-tanulmányt a 38. l-j-ben említett előzményeivel együtt, közös recenzió keretében ismertette. Vö. HUNFALVY Pál, *A rumun nyelvről és népről*, Nyelvtudományi Közlemények 1867/6., 125–148.

41 ROBERT ROESLER, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Duncker & Humblot, Leipzig, 1871.

42 Holott a máig legalaposabb életrajzírójának megállapítása értelmében Roesler a főművében – két addig publikálatlan írás és a négyrészes függelék kivételével – a korábban már megjelent tanulmányait közölte újra némileg átdolgozott, bővített és egymáshoz szerkesztett formában. Vö. KRONES, *I. m.*, 228–229.

43 HUNFALVY, *A rumun nyelvről és népről*, Uő., *„Siebenbürgen” országnévről s általában az erdélyi helynevekről. (Roesler R. után.)*, Nyelvtudományi Közlemények 1867/6., 214–220; Uő., *Az oláh fejedelemség kezdete. (Die Anfänge des walachischen Fürstenthums. Von Robert Roesler. Lásd öster. Gymnas. 1867. Heft VI. u. VII. Wien 1867.)*, uo., 221–237.

44 „Fejrázással vevék, úgy tudom, előbbi ismertetésem is, a melyet Roesler nyomozásairól közlöttem a t. Akademiával [...]” HUNFALVY Pál, *„Romänische Studien.” Untersuchungen zur ältern Geschichte Romäniens von Robert Roesler. Leipzig, 1871*, Pesti Napló 1872. április 30. (Reggeli kiadás), 100. A recenzió ugyanitt a lap május 1. és 2-i (101. és 102.) számaiban folytatódott.

július 22-én ülésén értekezett,⁴⁵ de a korabeli napisajtó elszórt híradásából arról is értesülhetünk, hogy a recenzeált szerző nézetei akadémikustársai között nem arattak sikert,⁴⁶ sőt „ez állítások alaposságát b. Eötvös szintűgy, mint több más akadémikus kétségbe vonta”.⁴⁷ E szerény és elismerőnek semmiképp sem nevezhető hazai fogadtatás fényében még hangsúlyosabban merül fel tehát újra a kérdés: mi indokolta vajon Hunfalvy Roesler eredményei iránt megnyilvánuló *azonnali és tartós* figyelmét? Ennek feltérképezéséhez, lényegében Roesler tudománytörténeti *helyének* pontosabb kijelöléséhez, érdemes egy hosszabb pillantást vetni a román etnogenezis kutatásának Roesler fellépését megelőző alakulástörténetére.

A távolabbi előzményeket csupán dióhéjban összefoglalva: a románság erdélyi (Dacia Traiana-i) őshonosságának tana ugyan a 15. századi itáliai humanisták révén hosszú időre kanonizált tudományos közmegegyezéssé vált,⁴⁸ ám annak hitele a 18. század végén erőteljesen megkérdőjeleződött a románság *balkáni* etnogenezisének, azaz egyúttal utólagos Erdélybe vándorlása nézetének (az ún. *immigrációs tézisnek*) a megfogalmazódásakor. E koncepció *nyelvészeti* kiindulópontjaként a svéd származású hallei professzor, Johann Erich Thunmann, az albanológia alapító atyjaként és a balkáni románság úttörő kutatójaként,⁴⁹ világosan rámutatott a román és albán nyelv szókincse közötti számottevő átfedésre (amelyet az anyanyelvi

- 45 Vö. Akadémiai Értesítő 1867/10., 200–202. Roesler hivatkozott munkáin kívül egy más tollából származó negyedikről is szólt, amelyet azonban – ahogy azt az első Roesler-recenziójában is megemlíti – már évekkel korábban recenzeált BUDENZ József, *Miklosich F.*: Die slavischen Elemente im Rumänischen (*Denkschriften der Wiener Ak. d. Wiss., hist.-phil. Cl., XII. 1862*), Nyelvtudományi Közlemények 1863/3, 468–476. Vö. HUNFALVY, *A rumun nyelvről és népről*, 125.
- 46 Az érdeklődés általános szintjének jellemzéséhez érdemes szó szerint idézni az egyik névtelen tudósításból: „Az akadémikusok közül összesen csak tizen voltak jelen, s a rendes hallgatóság, az egyetem és gimnasiunok ifjusága, mely egyébkor egészen megtölti a hallgatóknak fenntartott padokat, teljesen hiányzott. A[z érettségi/egyetemi] vizsgálatok nagy napjai másfelé terelik a figyelmet, s Hunfalvy Pál egészen exquisit tudós publicumnak olvasott fel.” Fővárosi Lapok. Irodalmi Napiközlöny 1867. július 24., 168. sz., 670. A Hunfalvy tolmácsolta roesleri téziseket az olvasók számára egyébként frappánsan összefoglaló cikkíró azok megalkotóját mindazonáltal „Röszner”-ként nevesítette.
- 47 Uo. Az ülésről némileg részletesebben beszámoló másik tudósítás Eötvös mellett az akkoriban még elsősorban nyelvészettel foglalkozó Mátyás Flórián ellenvetéseit nevesíti. Vö. Pesti Napló 1867. július 25., 170–5148. sz.; Budapesti Közlöny 1867. július 25., 111. sz., 1215. (E két utóbbi # álnéven szignált szerző tollából származó tudósítás szövege szó szerint megegyezik egymással.)
- 48 TAMÁS Lajos, *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*, MTA, Budapest, 1935, 100–105; AdOLF ARMBRUSTER, *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, ford. Cireaşa GRECESCU, Academia Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1977, 50–69.
- 49 Johann THUNMANN, *Über die Geschichte und Sprache der Albaner und der Wlachen* = Uő., *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Siegfried Lebrecht Crusius, Leipzig, 1774, 169–366.

kompetenciájú Theodor Kavalioti négy évvel korábban Velencében görögül kiadott újjörög–aromán–albán szójegyzékére⁵⁰ alapozott). Thunmann a Dunától északra élő románság esetében mindazonáltal nem vonta kétségbe még a hagyományos álláspontot, azaz Dacia Traiana-i őshonosságukat.⁵¹ Ezen az „Achilles-pont”-on szállt vele vitába német–osztrák kortársa, Franz Josef Sulzer, aki lényegében elsőként járta körül *átfogóan* a románság balkáni etnogenezisének problematikáját.⁵² A brassói szász felesége, illetve sok évtizedes erdélyi, majd havasalföldi katonai és hivatalnoki tartózkodása következtében alapos helyismerettel és széles körű társadalmi-kulturális-néprajzi tapasztalatokkal rendelkező Sulzer történeti adatbázison, továbbá Thunmann nyelvészeti anyagát és észrevételeit logikusan továbbgondolva amellet érvelt, hogy a románság *egész*e a Balkán-félsziget romanizált, később jelentős mértékben *elszlávosodó trák* népességének a leszármazottja.⁵³ Következésképp nincs tehát bizonyítható etnikai folytonosság a legkésőbb Kr. u. 271-ben Aurelianus császár által szervezeten kiűrtett Dacia provincia hajdani lakossága és Erdély majdani neolatin nyelvű népessége között, amelyről majd csak nagyjából ezer évvel később, a középkori magyar oklevelekben találni újra említést. Úgy tűnik azonban, hogy Sulzer határozott nézetei a római–román *etnikai diszkontinuitásról* csak részlegesen váltak közkeletűvé, majd mindinkább feledésbe merültek. A lőcsei születésű, ám bécsi működésű történész és hivatalnok, Engel János Keresztély például a Havasalföld és Moldva történetéről írott munkájában ugyan lépten-nyomon hivatkozott Sulzer főművére,⁵⁴ és maga is a Balkánt

50 Ez utóbbit a művében újra közzétette – azzal a lényeges változtatással, hogy a szójegyzék újjörög szavait latin megfelelőikkel helyettesítette. Vö. THUNMANN, *I. m.*, 181–238.

51 *Uo.*, 360–363.

52 Franz Joseph SULZER, *Von dem Ursprung der walachischen Nation = Uő., Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabiens, im Zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte mit kritischer Freyheit entworfen*, II., Rudolph Gräffer, Wien, 1781, 3–63. A római–román népesség Dacia Traiana-i kontinuitását mindazonáltal már egy 17. századi dalmát történetíró is megkérdőjelezte, aki azt valószínűsítette, hogy a Dunától északra élő románokat alapvetően a bolgárok telepítették át fogolyként a túlpartra. Vö. Joannes LVCIVS, *De Vlavis = Uő., De regno Dalmatiae et Croatiae*, Joannes Blaeu, Amsterdam, 1666, 284. Hogy Sulzer maga olvasta-e Lucius munkáját, kérdésesnek látszik, mert egy ponton (a *vlab* népnév jelentésváltozása kapcsán) ugyan hivatkozik a fentebbi művére, ám csak közvetve, Thunmann vonatkozó gondolatmenetét csaknem szó szerint idézve, miközben Thunmann munkájában is csak ez az egyetlen Lucius-hivatkozás fordul elő. Vö. SULZER, *I. m.*, II., 48; THUNMANN, *I. m.*, 347.

53 Lásd különösen SULZER, *I. m.*, II., 6, 10–12, 36–42, 52–55.

54 Johann Christian von ENGEL, *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländern*, IV/1., *Geschichte der Moldau und Walachey. Nebst der historischen und statistischen Literatur beyder Länder*, Johann Jacob Gebauer, Halle, 1804, vi, 27, 29–30, 32, 42, 46, 52 és több helyen.

tartotta a román etnogenezis színterének, annak kronológiája kapcsán azonban tőle jelentősen eltérő álláspontot képviselt. A göttingeni egyetem pályázatára írt díjnyertes értekezésében, majd a Bulgária történetéről szóló munkájában is amellel érvelt ugyanis, hogy a magyarországi és erdélyi románok minden valószínűség szerint a Krum bolgár kán által a 9. század elején az Adrianopolisz környékéről a Duna túlsópartjára űzött néptömegek, azaz a bolgárok hadifoglyainak számító trákiai „dákorománok”-tól (*eine Menge RomanoDacier*) származnak.⁵⁵ Néhány évtized leforgása után azonban a születőben lévő szlavisztika megalapozói közül a *balkáni nyelvi unió* jelenségét elsőként leíró szlovén Jernej Kopitar,⁵⁶ miközben említést tett Sulzernek a román *nyelvről* kapcsolatos megállapításairól,⁵⁷ ő maga annak keletkezési helyét és idejét térben és időben is lényegesen máshová helyezte: az Adriai-tenger keleti partvidékére, valamint a Krisztus születése előtti és utáni évszázad környékére⁵⁸ (lévén a trák és illír nyelvek közeli rokonságának híve). A század első felének másik prominens szlavistája, a szlovák születésű, ám döntően csehországi működésű Pavel Jozef Šafárik pedig egyáltalán nem is hivatkozott már Sulzerre a saját főművében, amelyben ugyanakkor azt az álláspontot képviselte, hogy a román etnogenezis az 5–6. századi „géta–római–szláv” összeolvadás eredménye,⁵⁹ amelynek színterét – Engellel és Kopitárral is vitatkozva – ő viszont a Duna mindkét partjára lokalizálta.⁶⁰ Hogy Roesler fellépése előtt tehát mennyire nem számított már fősodratúnak Sulzer tézise a románság

- 55 Jo. Christianus ENGEL, *Commentatio de Expeditionibus Traiani ad Danubium, et Origine Valachorum*, Jos. Camesina & Compag., Vindobona, 1794, 286–288; Johann Christian von ENGEL, *Geschichte des alten Pannoniens und der Bulgarey, nebst einer allgemeinen Einleitung in die Ungrische und Illyrische Geschichte*, Johann Jacob Gebauer, Halle, 1797, 278–279. Engel az előbbiben Lucius művének újabb kiadására is hivatkozik (LVCIVS, Ioannes, *De regno Dalmatiae et Croatiae = Scriptores Rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum, Slavonicarum Veteres ac Genuini*, III., szerk. Ioannes Georgivs SCHWANDTNERVS, Ioannes PavlvS Kravs, Vindobona, 1748, 1–465), az utóbbi munkájából viszont ez a hivatkozás már elmaradt.
- 56 [Jernej] K[OPITAR], *Albanische, walachische u. bulgarische Sprache*, Jahrbücher der Literatur 46. (1829), 59–106. Kopitar szövege formailag recenzio volt, amely az aktuálisan általa szerkesztett periodika számára készült a Ioan Bob-féle és az ún. budai négynyelvű szótár megjelenése apropójából. Vö. Ioan BOBB, *Dictionariu rumanesc, lateinesc, si unguresc [...]*, I–II., Stephan Török, Clus, 1822–1823; *Lesicon Románescu–La‘tinescu–Ungurescu–Nem‘tescu, quare de mai multi autori, in cursul’ a trideci, si mai multoru ani s’au lucratu [...]*, Typographia Regia Universitatis Hungarica, Buda, 1825.
- 57 K[OPITAR], *I. m.*, 62.
- 58 *Uo.*, 85.
- 59 Paul Joseph SCHAFARIK, *Slawische Alterthümer*, ford. Mosig von AEHRENFELD, Wilhelm Engelmann, Leipzig, 1843, I., 235.
- 60 *Uo.*, II., 205.

etnogeneziséről, azt nemcsak a Czoernig-féle etnográfának a – fentebb idézett – megállapításai mutatják, vagy az, hogy az ekkor születő *összehasonlító romanisztika* alapvető kézikönyve sem tett róla említést a román nyelv kialakulása kapcsán,⁶¹ de a század második felének legnevesebb szlovén nyelvudósa, Franz Miklosich (Franc Miklošič) alaphivatkozássá váló nyelvészeti munkájának⁶² a bevezetője is jól érzékelteti. Az akadémikus és immár az indogermán összehasonlító nyelvészet módszertanát alkalmazó szaktudós ugyanis, Kopitar és Šafárik nézeteit egyaránt elvetve, végül arra a (lényegében tökéletesen hagyományelvű) következtetésre jutott, hogy a román nyelv keletkezése alapvetően a Kr. u. 2. századig, azaz Dacia római kolonizálásáig vezethető vissza, amit az egyik lábjegyzetében annyival mégis korrigált, hogy a provincia aurelianus kiürítése olyan teljes körű volt, hogy „a római nyelv folytatására Dáciában nem lehet gondolni”.⁶³

Mindezek fényében érdemes tehát visszatérni annak kérdésére, hogy miként lehet értelmezni és megítélni a kutatástörténet roesleri fordulatának tényét, amelynek hatástörténeti jelentőségét talán nem túlzás paradigmaticusként értékelni.⁶⁴ Hogy Roesler alapvetően miért épp az Alsó-Duna melléki romanitás specialistájává képezte magát – miközben publikációi tanúsága szerint más korszakok és témák iránt is élénken érdeklődött – az meglátásom szerint továbbbi kutatást igényel. Vélhetően nem elhanyagolható szerepet játszott azonban ebben, hogy Roesler Hunfalvyhoz hasonlóan nyilvánvaló nyelvtelenség volt, aki ráadásul az ekkoriban születő modern nyelvtudomány, azaz a *történeti összehasonlító nyelvészet* módszertana iránt szintén erős affinitást tanúsított.⁶⁵ Abban

61 Vö. Friedrich DIEZ, *Grammatik der romanischen Sprachen*, I., Eduard Weber, Bonn, 1836, 63–67. Diez történeti információinak legfőbb forrása mindazonáltal – saját állítása szerint – Kopitar fentebb idézett cikke volt. *Uo.*, 63. A mű második részében Diez ugyanakkor négy helyen is hivatkozik Sulzerre, ám kizárólag a román szintaxist érintő nyelvészeti szakkérdésekben. Vö. *Uo.*, *Grammatik der romanischen Sprachen*, II., Eduard Weber, Bonn, 1838, 91, 210, 212, 215.

62 Fr[anz]. MIKLOSICH, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1861. Vö. 45. lj.

63 *Uo.*, 4–5. Miklosich mindazonáltal legalább a munka forrásjegyzékében feltüntette Sulzer alpművét, sőt egy ponton – a *kucovlah* (Κουτσοβλαχοσ) etnonim értelmezésekor – hivatkozott is rá. *Uo.*, 3.

64 Ezt csupán azzal illusztrálom, hogy a „roesleri fordulat” eredményeképp – más vezető kortárs szaktudóshoz, pl. Wilhelm Tomasekhez hasonlóan – a fentebb utolsóként említett Miklosich is az immigrációs tézis, azaz a román etnikum Duna-balparti diszkontinuitásának meggyőződéses képviselőjévé vált. Vö. pl. Ovide DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*, I., *Les origines*, Ernest Leroux, Paris, 1901, xxiv–xxv; TAMÁS, *I. m.*, 109.

65 KRONES, *I. m.*, 220, 227.

is hasonlóak voltak, hogy Roesler igen fejlett kritikai érzékkel⁶⁶ megáldva eredt megoldatlannak tekintett tudományos problémák nyomába. Idősebb magyarországi kortársától eltérően azonban ő már bizonyos értelemben a *professzionális* történészek legelső ausztriai generációjába sorolható, lévén egyik első közreműködője az ekkor létrejövő Institut für österreichische Geschichtsforschungnak.⁶⁷ A fenti kutatástörténeti áttekintés fényében mindazonáltal az is nyilvánvaló, hogy Roesler a román etnogenezis megfejtésének terepére merészkedve korántsem terra incognitára tévedt. Különösen Sulzer szerepének vonatkozásában figyelemre méltó, hogy Roesler a román nyelvvel kapcsolatos legelső publikációjában, jóllehet egyértelműen Miklosich kutatásait helyezte az általa felállított autoritáshierarchia élére, és a román nyelv keletkezésének kérdését sem feszegette még,⁶⁸ a hivatkozásai között már az előbbi főművét is szerepeltette.⁶⁹ Mindez azért látszik lényegesnek, mert ugyan a román etnogenezis problémáját gyökeresen új kontextusba helyező úttörő tanulmányát záró konklúzió egyik pontjához fűzött lábjegyzetében úgy említette Sulzert, mint aki az elődök közül a „legjobban átlátta a román történelmet” (*der unter den Älteren die meiste Einsicht in der romanischen Geschichte bewies*), továbbá akinek a megállapításai megerősítették a saját hipotézisét.⁷⁰ Főművében – árulkodó módon – viszont azt érezte fontosnak jelezni, hogy már megszilárdult állásponttal bírt a kérdéskörrel, amikor értesült arról, hogy a románság Erdélybe vándorlásának kérdését mások is felvetették korábban, valamint hogy Sulzer inspirációjánál sokkal többet nyert azokból a saját vizsgálódásaiból, amelyeket a román államalapítások eredete és

66 *Uo.*, 221, 222, 227.

67 Roesler pályatársa és egyben legalaposabb életrajzírója kettejük közös bécsi egyetemi tapasztalatairól szólva kifejezetten a kutatóintézet-alapító Albert Jäger, valamint (a jórészt a kora középkor történetére specializálódó) Joseph Aschbach stúdiumainak hatását emelte ki. KRONES, *I. m.*, 219–221. Jäger mindazonáltal nehezen tudta elfogadni, hogy Roesler elsősorban nem az osztrák történelem kutatása iránt köteleződött el. Vö. ALPHONS LHOŤSKÝ, *Geschichte des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 1854–1954*, Böhlau, Graz–Köln, 1954, 41–42. (A sors iróniájaként ebben a műben pedig – nyilvánvaló sajtóhibaként – Konrad Roeslerként nevesítik.)

68 Azonban, hogy már ekkoriban sem gondolhatta a Dunától északra élő románság etnikai kontinuitása kérdését magától értetődőnek, az a legelső tudományos publikációjának elejtett megjegyzéseiből sejthető. Lásd pl.: „Wer hat von Geschichtschreibern über Rumunengeschichte des 9. oder 10. Jahrhunderts vernommen?” EDUARD RÖSLER, *Zur Kritik älterer Ungarischer Geschichte*, Alfred Trassler, Troppau, 1860, 20.

69 Vö. ROESLER, *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romanischen*, 3, 40, 54. (Az önálló kiadás oldalszámai.)

70 ROESLER, *Dacier und Romänen*, 80.

a román nyelv története tárgyában folytatott.⁷¹ Mindent egybevetve alighanem alapvetően egyet lehet érteni biográfusa látletével, miszerint „ami [az elődök részéről] csak félkezdetnek bizonyult, azt Rösler minden részletre kiterjedő történeti kritika és földrajzi-topográfiai kutatások alapján önállóan vitte véghez”.⁷² Hogy pedig a hatása is tartósabbnak bizonyult Sulzerénál, azt nemcsak az érzékelhetően szélesebb körű és szinte egyértelműen pozitív nemzetközi recepciója mutatja,⁷³ hanem az is, hogy az ő kutatási eredményei – legfontosabb elődjével ellentétben – immár a kortárs *román* tudományos élet prominens képviselői között is elismerésre találtak – egy rövid ideig feltehetően feltétlenül.⁷⁴

- 71 „Die Behauptung, dass die Walachen wenigstens nach Siebenbürgen, also dem eigentlichen Kerne des römischen Daciens, aus den Nachbarländern eingewandert seien, ist in Siebenbürgen wenigstens keine ganz neue, doch habe ich von Aeusserungen darüber erst spät Kenntniss bekommen, als meine Ueberzeugung schon feststand, auch daraus so wenig als aus Sulzer den Anstoss zu meinen Behauptungen gewonnen. Dieselben entsprangen vielmehr aus der Untersuchung über den Ursprung der Donaufürstentümer und dem der vielfältigen Sprachgemengtheile welche das walachische Idiom erfüllen und es zu einer unerschöpflichen Quelle etymologischer Forschungen gestalten.” ROESLER, *Romänische Studien*, 141–142.
- 72 KRONES, *I. m.*, 229.
- 73 Főműve nevesebb méltatói közül elég csak a romanista filológus és irodalomtörténész Gaston Paris és az újgrammatikus összehasonlító nyelvész August Leskien recenziójából idézni. „Les études de M. Roesler sur l’histoire de la Roumanie ont complètement renouvelé la science.” G[aston]. P[ARIS], „Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens von Robert Roesler. Leipzig, Duncker et Humblot, 1871, in-8, x-363 p., Romania. Recueil trimestriel consacré à l’étude des langues et des littératures romanes 1. (1872), 238; ill.: „The Romanians themselves think it a point of patriotism to maintain their descent in a direct line from these colonists, whom they believe never to have quitted the soil of Dacia. This opinion has been generally adopted in Hungary and Germany. Mr. Roesler’s researches have led him to a contrary conclusion [...]. Undoubtedly, Mr. Roesler’s book will contribute not a little to clear and rectify the views both of historians and of the public at large concerning the Wallachian people.” A[ugust]. LESKIEN, *Romanian Studies*. [*Romänische Studien: Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens. Von R. Roesler.*] Leipzig: Duncker u. Humblot, The Academy. A Record of Literature, Learning, Science, and Art 1872. január 15., 40. sz., 32–33.
- 74 A vele azonos évben elhunyt bukovinai történész Roesler *Romänische Studien*jére még „eine ausgezeichnete, tiefgründliche, in den meisten Ansichten unanfechtbare Schrift”-ként hivatkozott. Eudoxius Freiherrn von HURMUZAKI, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, Socecü, Sander & Teclu, Bucuresci, 1878, I., 44 (vö. még: *Uo.*, 11, 185–186, 249–250). Bár nem tartotta feladatának, hogy a román eredettörténet kérdésében állást foglaljon, mindazonáltal kifejezetten Hurmuzaki munkáját (és általa Roesler elméletét) ajánlotta az olvasók figyelmébe az első román etimológiai szótár szerzője is: A[lexandru.] de Cihac, *Dictionnaire d’étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*, Ludolphe St-Goar, Francfort s. M., 1879, xiv–xv. Immár a Roeslerre történő hivatkozást kerülve, ám szintén a diszkontinuitás és a román nyelv balkáni genezise mellett érvelt továbbá a bukaresti egyetemen korábban román nyelvet és irodalmat tanító Moses GASTER, *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen = Grundriss der Romanischen Philologie*, szerk. Gustav GRÖBER, Karl J. Trübner, Strassburg, 1888, I., 406–414. Mások pedig ugyan vitatták Roesler azon megállapítását, hogy Dacia Traiana romanítása valamilyen formában ne élt

Roesler és Hunfalvy kapcsolata vonatkozásában annak kérdésére sem hasznosan azonban kitérni, hogy a viszonyuk vajon teljesen egyirányú volt-e: másképp fogalmazva, hogy maga Roesler figyelemmel követte-e bármilyen mértékben is Hunfalvy tudományos munkásságát, és volt-e közöttük esetleg személyes érintkezés? A rendelkezésre álló szórványos információk ellenére mindkét kérdésre határozott igennel felelhetünk.

Az előbbivel kezdve: Roesler *Romänische Studien*-jében négy ízben is említi név szerint Hunfalvyt.⁷⁵ E hivatkozások ugyan kifejezetten szűk spektrumban mozognak, lényegében egyazon részletkérdésre vonatkoznak: nevezetesen arra, hogy a kunok nyelve milyen közeli rokonságban állt a magyarral. Roesler ugyan elvetette Hunfalvy álláspontját, aki – ekkor még – hajlott annak a hagyományos nézetnek az elfogadására, hogy a kunok a magyarhoz közel álló nyelven beszélhettek, ám ennek ellenére is tekintélyes és kompetens tudósként aposztrofálta őt, kiemelve, hogy „a magyar nyelv ugor jellegét maga P. Hunfalvy bizonyította”.⁷⁶ Ebből az utalásából márpedig nyilvánvaló, hogy Roesler nemcsak Hunfalvy tudományos munkásságával volt tisztában, hanem annak tudománytörténeti jelentőségét is pontosan átlátta. Mindennek dacára mindössze egyetlen munkát idézett tőle cím szerint, mégpedig egy olyan írását, amely a témánk nézőpontjából is felettébb tanulságos. E publikáció ráadásul nem szerepel sem a Szinnyei-, sem pedig a Hellebrant-féle bibliográfiában,⁷⁷ annak létezéséről tehát Hunfalvy

volna helyben tovább, ám abban határozottan egyetértettek velem, hogy a román nyelv a Balkán-félszigeten alakult ki. Vö. pl.: „[...] iew cred că Romîniî s'au format și dezvoltat la mîează-zi de Dunărea, că Romîniî și limba lor sînt roade ale peninsulei balcanice și nu ale regiunei Carpaților. [...] pînă ce se va dovedi ca greșesc, iew sînt încredințat că limba romînă îe născută și crescută în peninsula balcanică din limba romanică vorbită de Tracii și Ilirii romanizați și că după o mie a fost adusă de emigranți romîni din peninsula balcanică în Daciaa lui Traian. Pe de altă parte, contra lui Roessler, sînt încredințat că Daciaa a fost romanizată, că urmașii coloniilor lui Traian și a Dacilor romanizați n'au pierit, ci au trăit neîntrerupt în Transilvania, că au fost supuși imperiului întăiî bulgar, că au fost cuceriți de Unguri și că mai apoi au fost absorbiți și romînizați (nu romanizați) de Romîniî veniți de dîncolo de Dunărea, mai culti, mai bine organizați și de bună samă și foarte numeroși.” Ioan NĂDEJDE, *Istoria Romînilor (Vol. I) de dl. A. D. Xenopol*, Contemporanul. Revista Stiințifică și Literară 1888/10., 318, 334 (317–335) (kiemelés: L. L.); ill. vö. még: „Un point où nous tombons d'accord avec Rösler c'est que le centre de la formation du roumain doit être placé au sud du Danube. C'est là un fait qui nous semble irréfutable et que les recherches philologiques ne feront que mieux confirmer avec le temps. [...] Une autre question où notre opinion diffère de celle de Rösler est celle de la conservation d'un certain élément romain au nord du Danube même après le IIIe siècle.” DENSUSIANU, *I. m.*, 288–289. (kiemelés: L. L.)

75 ROESLER, *Romänische Studien*, 233, 337–338, 356.

76 *Uo.*, 338.

77 Vö. *Magyar írók élete és munkái*, IV., szerk. SZINNYEI József – HORNYÁNSZKY Viktor, Budapest, 1896, 1415–1428; ill. 5. l.j.

biográfusainak sem volt tudomásuk. Márpedig terjedelmét és hatástörténeti potenciálját tekintve sem elhanyagolható a szóban forgó hatvanoldalas lexikoncikk, amely az 1848 előtti európai államelméleti és politikai gondolkodás emblematikus tudástára, a Rotteck–Welcker-féle *Staatslexikon* harmadik (igaz, elődei politikai befolyását már el nem érő) kiadásában látott napvilágot.⁷⁸ Ebben az írásában, ahogy korábban is, Hunfalvy szintén csak érintőlegesen foglalkozott még a románság történetével. Mindazonáltal elgondolkodtató elmozdulás detektálható nála abban a vonatkozásban, hogy miképp látta (és szándékozott láttatni) ekkor a románság eredetkérdését. Azzal a sajátos megoldással élt ugyanis, hogy nemes egyszerűséggel érintetlenül hagyta azt: a jellemzően románok lakta magyarországi megyék felsorolását követően ugyanis rögtön a román államalapítások témájára tért át,⁷⁹ így lényegében egyáltalán nem foglalt állást a román etnogenezis kérdésében. Hogy ezt miért tette, arról csak sejtéseink lehetnek, viszont hogy miért *tehetette*, annak megválaszolásához véleményem szerint a forrásainak beazonosítása segít hozzá. A lexikoncikk románságra vonatkozó megállapításai ugyanis olyan mértékben jellegzetesek, hogy nagy valószínűséggel akkor is nyomára lehetne akadni a kútfőjüknek, ha a narratíva egyik pontján maga Hunfalvy ne fedte volna fel, hogy az általa hasznosított számos értesülés (de legalábbis azok némelyike) konkrétan honnan származik.⁸⁰ Mivel ezek – a 18–19. századi fejlemények ismertetését leszámítva⁸¹ – a lexikoncikk etnográfiai részéből valók, így kevésbé meglepő, hogy Hunfalvy a Czoernig-féle háromkötetes összefoglaló vonatkozó részeiből merített, pontosabban azokból kompilált. Ez annál is inkább tűnhetett kézenfekvőnek számára, mert a vállalkozás Magyarországról (pontosabban: a magyar korona országairól) szóló részeit jegyző szerző, Josef Vinzenz Häufner lelkiismeretes gondossággal gyűjtött össze lényegében minden rendelkezésre álló információmorzstát – sok más egyéb mellett – arról is, amit a románság etnogeneziséről, valamint balkáni és korai magyarországi történetéről a különféle forráskiadások és nyelvészeti kutatások

78 P. HUNFALVY, *Ungarn und seine Nebenländer (Physisch- und politisch-geographischer Umriß. Ethnographie. Geschichte und Verfassung. Statistik) = Das Staats-Lexikon. Encyclopädie der sämtlichen Staatswissenschaften für alle Stände*, szerk. Karl von ROTTECK – Karl WELCKER, 3. átdolg., jav. és bőv. kiadás, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1866, XIV., 215–276.

79 HUNFALVY, *Ungarn und seine Nebenländer*, 232–233.

80 *Uo.*, 232.

81 *Uo.*, 253–255, 262–263, 267.

anyagára támaszkodva addig tudni lehetett.⁸² Sulzer után és közvetlenül Roesler előtt Häufler személyében⁸³ el- (pontosabban: vissza) érkezünk tehát ahhoz a harmadik – közbenső láncszemnek tekinthető – osztrák szerzőhöz, akinek a románság történetéről és benne különösen a Magyarország történetében elfoglalt helyéről szóló értelmezések terén véleményem szerint kulcsszerep tulajdonítható. Elődjével és utódjával szemben Häufler narratívája⁸⁴ a román etnogenezis vonatkozásában azonban sokkal kétértelműbb volt. Egyfelől – bár érveket bevallottan nehezen tudott mellette felsorakoztatni – tartotta magát a románság Dacia Traiana-i őshonosságának téziséhez,⁸⁵ másfelől viszont páratlanul gazdag adattárát nyújtotta a román etnikum évszázadok hosszú során át zajló Erdélybe és Magyarországra költözésének (sőt részleges kivándorlásának is).⁸⁶ Feltételezésem szerint az egyébként akkurátus és szigorúan forrásalapú häufleri interpretációnak ez a jobbra magyarázatlanul hagyott kétértelműsége bizonytalaníthatta el Hunfalvyt oly mértékben, hogy az ellentmondásos adatok feloldásának egyetlen lehetőségét abban látta, hogy a románság esetében az eredetkérdést egyáltalán nem is tematizálta explicit módon.⁸⁷ Hunfalvynak a kérdést

- 82 Bár a három kötet együtt 1857-ben jelent meg, a magyar birodalomfél leírását és történetét feldolgozó második és harmadik rész kézírata (sőt nyomtatása), ahogy arról a mű előszava tájékoztat, már 1849 és 1852 között lezárult. Vö. CZOERNIG, *Vorrede = Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, I., 1857, xii–xiii.
- 83 Roeslertől eltérően, ám Sulzerhez hasonlóan a bécsi születésű Häufler komoly személyes magyarországi tapasztalatokkal volt felvértezve, tekintve hogy 1840 és 1847 között József nádor fia (a később számottevő tudományos munkásságot is kifejtő) József főherceg nevelője volt, mielőtt a Staatsarchiv, majd a bécsi kereskedelmi minisztérium statisztikai osztályának tisztviselőjeként Czoernig beosztottja lett. Vö. *Häufler, Josef Vinzenz = Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, szerk. Constant von WURZBACH, K. u. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1861, VII., 185–187.
- 84 [HÄUFLER, Josef Vinzenz], *Abkunft der Wallachen (Rumuni, Blachi) = Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, II., 1857, 63–66; Uő., *Geschichtliche Bemerkungen über die Walachen, ihre Ein- und Auswanderungen in Ungern und Siebenbürgen vom J. 1000–1700 = I. m.*, 140–144; Uő., *Innere Zustände der Walachen = Uo.*, 144–145; Uő., *Neue Einwanderungen und Ansiedlungen der Romanen im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert = Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, III., 1857, 150–154; Uő., *Zinzaren oder Macedo-Walachen = Uo.*, 154; Uő., *Die nationale Bewegung der Romanen (Vor dem März 1848) = Uo.*, 154–156; Uő., *Die nationale Erhebung der Romanen (Nach dem März 1848) = Uo.*, 156–163.
- 85 [HÄUFLER], *Abkunft der Wallachen*, 63–64; Uő., *Geschichtliche Bemerkungen über die Walachen*, 140–141; Uő., *Neue Einwanderungen und Ansiedlungen der Romanen*, 150–151.
- 86 [HÄUFLER], *Geschichtliche Bemerkungen über die Walachen*, 142–143; Uő., *Neue Einwanderungen und Ansiedlungen der Romanen*, 152–153.
- 87 Mindazonáltal némi fogódzó e vonatkozásban is kiolvasható Hunfalvy lexikonicikkének szövegéből, ami – hasonlóan Häufler logikájához és adataihoz – tisztázás helyett szintén inkább csak elbizonytalanítja olvasót. A „fehér magyarok” kapcsán – Nesztor krónikája nyomán – pl. megemlíti,

illető véleményalkotására (pontosabban annak hiányára) ráadásul egy további lényeges körülmény is kitapinthatóan nyomós hatással volt. Nevezetesen az, ahogy Häuflert követve, illetve kivonatolva értelmezte a Kárpát-medencei korai román politikai szerveződések igazolhatóságát tekintve *egyetlen* narratív forrás: „Anonymus”, azaz Béla király névtelen jegyzőjének gestáját.⁸⁸ Miközben – magyar szerzőtől szokatlan módon – a honfoglalás (szűkszavú) elbeszélésénél teljesen mellőzte azt, egyik megjegyzésével mégis arra utalt, hogy épp a Kárpát-medence honfoglalás kori politikai viszonyai terén lehet forrásértéke a gestának, annak dacára is, hogy Anonymus értesüléseit e vonatkozásban más források nem támasztják alá.⁸⁹ Ez utóbbi körülmény márpedig azért is figyelemre méltó, mert Hunfalvy épp az idő tájt kezdett elbizonytalanodni – egyelőre még más kérdés kapcsán – az Anonymus-féle gesta hitelességének megbízhatóságával kapcsolatban.⁹⁰ Mindent összevetve tehát kijelenthetőnek látszik, hogy Hunfalvynak a románság történetéről alkotott nézetét, miközben az – egyszerre adatgazdag és ellentmondásos – häufleri narratíva jól érzékelhetően alapvetően befolyásolta még az 1860-as évek derekán is, mégis épp a román etnogenezis vonatkozá-

hogy azok „a vlahok (Wolochen – Walachen, Blaci) elűzése után meghódították a szláv országot”, majd a második bolgár birodalom születésére utalva arról ír, hogy ekkor a „trákiai vlahok [...] lehetőséget találtak arra, hogy Magyarországra és Erdélybe is behatoljanak”. HUNFALVY, *Ungarn und seine Nebenländer*, 226, 232. Vö. NESTOR, *Älteste Jahrbücher der Russischen Geschichte vom Jahre 858 bis zum Jahre 1203*, ford. Johann Benedict SCHERER, Bernhard Christoph Breitkopf und Sohn, Leipzig, 1774, 45, 53. A talányos Neszor-locus különféle értelmezéseihez lásd TAMÁS, *I. m.*, 44–46.

- 88 Írása főszövegében egyrészt idézte Anonymustól a „vérszerződés” pontjait, másrészt – beszédes módon – ennél hosszabb lábjegyzetben értekezett a gesta kiadásáról, szerzője beazonosíthatóságának bizonytalanságáról és forrásértékéről, azt is világossá téve, hogy 1849 után egyesek annak az ősközményt megőrző szerepét is kétségbe akarják vonni („man hat seit 1849 auch diesen Staatsvertrag in das Reich der Fabeln verweisen wollen”). Jól érzékelhető, hogy ez utóbbi történeti-közjogi relevanciája miatt igyekezett védelmezni a gesta autentikusságát, miközben – implicite – azt is elismerte, hogy a benne foglaltak tényyszerűsége mellett nehéz érvelni, amikor úgy fogalmazott, hogy „es kann bezweifelt werden, ob die sieben Stammhäupter mit Almos oder Arpad je einen solchen Vertrag niedergeschrieben oder auch festgestellt haben: allein das fann niemand in Zweifel ziehen, daß dergleichen Bestimmungen überall bei allen Völkern, die von der Stammverfassung zum Anfang der Monarchie übertreten, selbstverständlich sind.” HUNFALVY, *Ungarn und seine Nebenländer*, 233. Vö. [HÄUFLER, Josef Vinzenz], *Ueber die Glaubwürdigkeit der Nachrichten des Anonymus Bele, namentlich in Betreff der Einwanderung der Ungern in ihr heutiges Gebiet, und der dort angetroffenen Völker = Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, II., 1857, 56–61.
- 89 „Wahr ist es, unser Anonymus kennt und schreibt nichts von den Reichen vor der Eroberung Ungarns, hingegen nennt er solche im Lande, welche andere Geschichtschreiber nicht kennen.” HUNFALVY, *Ungarn und seine Nebenländer*, 233.
- 90 Vö. HUNFALVY Pál, *Reguly Antal hagyományai*, I., *A vogul föld és nép*, MTA, Pest, 1864, 352–353. (M. T. Akadémia Évkönyvei 12.)

sában már nem tűnt annyira meggyőzőnek számára, hogy egy reprezentatív és potenciálisan széles körű nemzetközi befogadó közönség számára készülő szövegében annak narratíváját *egyetértőleg* rekapitulálja. Mindezek alapján úgy vélem, hogy a Hunfalvy-féle igen korai, lényegében szimultán Roesler-recepciónak éppen az lehet az egyik legvalószínűbb magyarázata, hogy utóbbi elmélete kifejezetten ebben a kulcskérdésben kínált számára logikus, meggyőző és forrásokkal hitelesen alátámasztott tudományos *alternatívát*. Így válik érthetőbbé, hogy Roeslernek már a témában a rákövetkező esztendőben megjelenő *legelső* publikációja is annyira revelatív hatást tudott gyakorolni Hunfalvyra, hogy három szorososan egymást követő recenzió megírására is sarkallta őt. Amiben persze az sem lehetett számára kevésbé ösztönző, hogy a fentebb szóba került akadémiai előadása Roesler nézetei iránt idehaza nemhogy elismerést vagy akár mérsékeltnek is alig nevezhető érdeklődést, mintsem kifejezetten nyilvánvaló kételkedést váltott ki csupán.

Rátérve immár kapcsolatuk személyes szálaira: Hunfalvy kézirati hagyatékában három, Roesler által hozzá írt levél maradt fenn, mindegyik az 1870-es évek elejéről. Közülük a legutolsó allográf, amelyet a már egyre rosszabb egészségi állapotba kerülő Roesler abból az alkalomból mondott tollba, hogy gratuláljon Hunfalvynak a porosz tudományos akadémia levelező tagjává választásához,⁹¹ a két korábbi azonban – az íráskéjük alapján egyértelműen – saját kezűleg vetette papírra, mégpedig mindkettőt 1872 első felében. E töredékes levélváltások tartalma nyomán arra következtethetünk, hogy nem ekkor vették fel egymással a személyes kapcsolatot, a legkorábbi datálású válaszlevele végén Roesler ugyanis *utolsó* levélként köszöni meg Hunfalvy aktuális megkeresését, amelyet tehát nyilvánvalóan korábbi levélváltás(ok)nak kellett megelőznie.⁹² Roesler e levelében hozzá és egy bizonyos „Prof. Schwicker”-hez intézett szívélyes köszönetkéréssel kezdi a feleletét, akik elmondása szerint „elhalmozták őt kedvességükkel”, majd Hunfalvy különböző nyelvészeti észrevételeire reflektál, mielőtt ígéretet tenne arra, hogy nagy érdeklődéssel fogja olvasni, amit Hunfalvy az akadémián tartott előadásában a

91 R. Roesler Hunfalvy Pálnak 1873. március 8. (ŠAP SAL)

92 „Möchten mir meine künftigen Studien noch oftmals die Freude bereiten des Ausdrucks so lauterer wolwollen der Gesinnung gewürdigt zu werden wie sie Ihr *letztes* herzliches Schreiben ausspricht; [...]” R. Roesler Hunfalvy Pálnak 1872. április 27. (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára – a továbbiakban: MTA KIK Kt, kiemelés: L. L.)

„vítés pontokról” mondott.⁹³ Nos, amennyiben kifejezetten a Magyar Tudományos Akadémia hivatalos orgánumból szeretnénk megtudni, hogy Roesler miféle vítés pontok Hunfalvy-féle nyilvános megtárgyalására célzott, akkor meglehetősen reménytelen helyzetben lennénk, ugyanis a vonatkozó akadémiai ülésről készült közleményből mindössze annyi derül ki, hogy az I. (nyelv- és széptudományi) osztály 1872. április 22-i ülésén Hunfalvy Pál három könyvet ismertetett, amelyek közül a második történetesen Roesler munkája volt. Az ülésen elhangzottakról készült négyoldalas összefoglaló azonban sajátos módon csak a Hunfalvy által a másik két kiadványról mondottakból közölt részleteket, miközben a Roesler munkáját bemutató előadására egyetlen szó sem vesztegetett.⁹⁴ E furcsa eljárás feltételezhető okára alább még visszatérek. A korabeli hazai napisajtó viszont szerencsére nagyon is figyelmet érdemlőnek tartotta több-kevesebb részletességgel beszámolni a szóban forgó akadémiai ülésről, annál is inkább, mert azon kisebbfajta *botrány* kerekedett. Mielőtt azonban az ülésen valószínűsíthetően történtek rekonstruálására rátérnénk, előbb a Roesler levelében említett Schwicker professzor szóba kerülésének kérdését érdemes tisztázni. A temesi sváb születésű, főként pedagógiai és történelmi témákban publikáló Schwicker János Henrik a kiegyezés után a budai tanítóképző igazgatói székéből néhány év leforgása alatt a német nyelv és irodalom pesti királyi katolikus állami főgimnáziumi, majd műegyetemi tanárává avanszált, a témánk szempontjából ennél is fontosabb azonban életrajzának azon adaléka, melynek értelmében számos külföldi és hazai német nyelvű sajtóorgánum rendszeres közreműködője volt.⁹⁵ Ez utóbbiak közül márpedig kettő is részletekbe menően tájékoztatta olvasóit arról, hogy Hunfalvy az ominózus akadémiai ülésen milyen kérdésfeltevések és gondolatmenet keretében ismertette Roesler monográfiáját,⁹⁶

93 *Uo.*

94 A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 1872/8., 129–133. A beszámoló készítője ráadásul még a könyv alcímét sem tartotta feljegyzésre érdemesnek, a főcímét pedig elírta: *Romanische* helyett *Romanischére*.

95 *Magyar írók élete és munkái*, XII., szerk. SZINNYEI József, Hornyánszky Viktor, Budapest, 1908, 784–788.

96 Vö. Ungarischer Lloyd 1872. április 24., 96. sz. (Morgenblatt); Pester Lloyd 1872. április 26., 98. sz. E névtelen akadémiai tudósítások szerzője akár Schwicker is lehetett, aki az előbbi lapnak Szinnyei adatai szerint főmunkatársa, utóbbinak pedig rendszeres szerzője volt. A két lap közül különösen a Falk Miksa-féle Pester Lloyd számított meghatározónak a maga tízezeres előfizetői táborával, ám az előbbire is legalább kétezeren fizettek elő. Vö. GERGELY András – VELIKY János, *A politikai lapok elterjedése = A magyar sajtó története*, II/2. (1867–1892), szerk. KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla, Akadémiai, Budapest, 1985, 38–39.

az egyik lap korábbi számában pedig nyomára akadhatunk annak a rövid, ám tartalmas recenzióknak,⁹⁷ amelynek szövegére utalva mondott minden valószínűség szerint válaszlevelében Roesler – Hunfalvy keresztül – Schwickernek köszönetet.⁹⁸ Bár – nem ismervén Hunfalvy Roeslerhez írott előzménylevelének tartalmát – nem tudhatjuk biztosan, hogy vajon maga Hunfalvy említést tett-e neki arról, hogy új könyvéről a Magyar Tudományos Akadémián tart(ott) előadást, erről Roesler mindenestre Schwicker recenziójából is értesülhetett, amely lényegében ennek az akkor még közelgő eseménynek a beharangozásával zárult.⁹⁹

Ahogy az imént említettem, mindhárom *német* nyelvű szöveg (tehát a Schwicker-féle recenzió és a két részletes akadémiai beszámoló) Roesler elméletének többé-kevésbé részletes és egyöntetűen *pozitív* hangvételű ismertetését tartalmazta, ugyanakkor egyetlen szóval sem hozta szóba (értelemszerűen: a „post festa” született két beszámoló), hogy Hunfalvy előadása az akadémián milyen fogadtatásban részesült. Ezzel homlokegyenest ellentétes attitűd jellemezte viszont az eseményről szintén több-kevesebb részletességgel beszámoló magyar nyelvű sajtóorgánumokat.¹⁰⁰ Bár a hangsúly némileg mindegyikükben máshová helyeződött, egyikük sem feledkezett el megemlékezni a Roesler könyvének

- 97 Prof. SCHWICKER, *Zur älteren Geschichte Ungarns*, Pester Lloyd 1872. április 3., 78. sz. (2. Beilage). Hogy Schwicker miért figyelt fel Roesler kutatási eredményeire és tartotta fontosnak azok népszerűsítését, szintén további kutatást igényel. Hogy a román etnogenezis kérdésének megoldatlanságával azonban már jó ideje tisztában volt, az mindenestre bizonyosnak tekinthető a Bánság történetét (illetve jóval hosszabb előtörténetét) összefoglaló munkája fényében, amelyben a Czoerning-féle (häufleri) narratíva nyomán hangsúlyozta a románság etnikai kevertségét, a sulzeri álláspontot Anonymus gestájával egyeztetni próbálva pedig arra hajlott, hogy az erdélyi és bánáti román népességet alapvetően bevándorlónak tekintse. Vö. Joh[ann]. Heinr[ich]. SCHWICKER, *Geschichte des Temeser Banats. Historische Bilder und Skizzen*, Fr. P. Bettelheim, Grosz-Beckerek, 1861, 435–440.
- 98 Aki tehát nyilván mellékelte leveléhez Schwicker cikkét, ahogy az egyik saját írását is. Ez utóbbi (amint az a levélből egyértelműen kiderül, és a szóban forgó akadémiai ülésen a szintén Hunfalvy által, de – a beszámolókat egybehangzó állítása szerint – csak röviden ismertetett) a kondai vogul nyelvről írott munkája volt. Vö. HUNFALVY Pál, *A' kondai vogul nyelv a' Popov G. fordításának alapján*, Nyelvtudományi Közlemények 1872/1–3. (azaz: lényegében a periodika teljes évfolyama).
- 99 „Wie wir erfahren wird unser geschätzter Sprachforscher und Geschichtskenner P. Hunfalvy über obiges Werk Roesler's in der ungar. Akademie nächstens einen wissenschaftlichen Vortrag halten. Das spricht auch für den hohen Werth dieser historischen Arbeit.” SCHWICKER, *Zur älteren Geschichte Ungarns*.
- 100 Vö. pl.: A Hon. Politikai és Közgazdászati Napilap 1872. április 23., 94. sz. (Esti kiadás); Ellenőr 1872. április 23., 95. sz.; Budapesti Közlöny 1872. április 24., 93. sz., 742–743; (B – y.), *Akadémiai levelek XIV.*, Fővárosi Lapok 1872. április 24., 93. sz., 402–403; Magyar Ujság. Politikai és Nemzetgazdászati Lap 1872. április 24., 93. sz.; Reform 1872. április 24., 111. sz.; Magyarország és a Nagyvilág 1872. április 28., 17. sz., 203.

ismertetése hatására kirobbant parázs vitáról,¹⁰¹ olyannyira, hogy egyik-másik tudósítás tulajdonképp nagyobb figyelmet szentelt neki, mint magának az ismertetett műről elmondottaknak. A nem teljesen egybehangzó beszámolókból annyi szűrhető le biztonsággal, hogy a nagy port felverő polémiát Wenzel Gusztáv kezdte, majd Fogarasi János és mások is hozzászóltak, mielőtt az előadóval heves szóváltásba keveredő előbbi nyilvános összeszólalkozásának a levezető elnök, Greguss Ágost beavatkozása vetett véget. Azt azonban, hogy – a beszámolók inkohereciája ellenére – Hunfalvy szájából nagyjából *mi* hangozhatott el Roesler könyvének ismertetésekor, mégis alapvetően tudhatónak vélem. Feltételezésem szerint ugyanis a Hunfalvy tollából a kor legtekintélyesebb kormánypárti politikai napilapjában¹⁰² háromrészes folytatásban hamarosan megjelenő Roesler-recenzió¹⁰³ alighanem ezen elhíresült akadémiai felolvasása (ill. annak szerkesztett változata) lehetett. Mindenekelőtt azért gondolom ezt valószínűnek, mert az (helyenként szóról szóra megegyezve) tökéletes átfedésben van a Pester Llyodban megjelent, legrészletesebb tudósítás szövegével.¹⁰⁴

A tekintélyes jogtudós-történész és egyetemi professzor Wenzelt alapvetően két dolog hozta ki a békétűréséből: egy diszciplináris és egy tudományetikai (vagy legalábbis általa akként értelmezett) probléma. Egyrészt azt sérelmezte ugyanis, hogy egy történeti munkát miért a nyelvtudományi osztály ülésén tárgyalnak,

101 Az ülésről a legrészletesebb (és legszórakoztatóbb) tudósítás eleve már-már anekdotaszerű hangnemben vezette fel a témát: „Grammatici certant. Csak nem hall az ember olyan jóízű szóváltásokat az akadémia más osztályaiban, mint a nyelvészek közt. Ha egymással már vagy megegyeztek vagy haragban vannak: annyira, hogy nem akarnak maguk közt kezdeni vitát, gondoskodik a sors róla, hogy ama régi latin példabeszéd még se maradjon hazugságban s rendel nekik segítségül egy idegen támadót, a ki ellen aztán egyesülten sikra léphessenek.” Budapesti Közlöny 1872. április 24., 742. Kevésbé kedélyes hangulatot képzelhetek viszont maguk elé egy másik fővárosi lap olvasói az alábbiakról értesülve: „Valóban a maihoz hasonló harcias ülése régen volt az akadémiának, dacára annak, hogy szelíd programja (könyvismertetések, disszimuláció) semmi izgalmas jelenetet nem ígért. [...] Hogy még mit mondott, nem merjük leírni, mert akárhogy magyarázták szavait, minden ellen kifogása volt. [...] Utójára ketten beszéltek, mikor harmadiknak Greguss is megszólalt és hosszas békétlenkedés után a pörös felek leültek, még egy ideig magukban folytatva a perpatvart.” (B – y), *Akadémiai levelek XIV.*, 402, 403. (Az ülésen ráadásul egy további incidens is történt – Riedl Szende felolvasásának konklúziója az ikes igeragozás felülvizsgálásáról ui. Toldy Ferencet készítette ellentmondásra –, amelyről szintén beszámoltak a lapok, ám jóval szerényebb terjedelemben.)

102 GERGELY András – VELIKY János, *A Pesti Napló és köre = A magyar sajtó története*, II/2., 59.

103 HUNFALVY, „*Romänische Studien*”. Vö. 44. lj.

104 Az is elképzelhető, hogy a Pester Lloyd tudósítója (talán maga Schwicker) megkapta Hunfalvy beszédét, amit aztán kivonatolt és németre fordított (vagy eleve maga Hunfalvy kivonatolta számára azt).

másrészt erőteljesen kifogásolta, hogy Hunfalvy – Roesler nyomán – úgy fogalmazott meg kritikát Szabó Károly nézeteiről, hogy maga az érintett nem volt jelen, így értelemszerűen nem is reagálhatott arra. Wenzelnek a nyelvtudományi diszciplína illetékességét érintő kirohanását a tudósítások értelmében több jelenlévő is azzal utasította vissza, hogy a nyelvészeknek magától értetődő jogukban áll saját vitatémát választani és a magyar történelem korai szakaszait érintő kérdéseket is tárgyalni.¹⁰⁵ Ellenben a Wenzelhez hasonlóan akkor már az MTA rendes tagjai közé választott Szabó Károly az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárnokaként immár bő egy évtizede Kolozsváron élt, ami vélhetően tartósan akadályozta őt az akadémia üléseinek rendszeres látogatásában, miközben köztudomásúlag nemcsak a korai magyar és (hun) történelem forrásainak (így Anonymus gestájának) szorgos fordítójaként,¹⁰⁶ de a honfoglalás kora és a székelység történetére vonatkozó források kiadójaként is számontartották.¹⁰⁷ Szabó személye ráadásul azért is kerülhetett mintegy magától értetődően szóba, mert ő volt az, aki Roesler első magyar témájú munkáját annak idején hosszú és megsemmisítőnek szánt kritikában részesítette,¹⁰⁸ amelynek visszhangja annyira közismert volt, hogy arról nemcsak Schwicker pár héttel korábbi, de már Hunfalvy 1867-es legkorábbi Roesler-recenziója is fontosnak tartotta megemlékezni.¹⁰⁹ Amennyiben pedig a feltételezésem helytálló, és Hunfalvy legutolsó Roesler-recenziója lényegében megegyezett az akadémiai felolvasásának szövegével, akkor az is világhossá válik,

- 105 Annyi eredménye persze talán mégis lehetett a szenvedélyes fellépésének, hogy – amint fentebb láthattuk – az akadémia hivatalos közlönye eltekintett attól, hogy Hunfalvy Roesler művét ismertető előadásáról akár csak érintőlegesen is beszámoljon.
- 106 Ahogy az egyik napilap névtelen tudósítója Wenzel kirohanását kommentálva szarkasztikusan fogalmazott: „Nemzeti tradícióink hivatott védelmezője egyetlen makulát sem enged sem a nagy Névtelen, sem védelmezője, a kis Szabó Károly ellen.” Fővárosi Lapok 1872. április 24., 403.
- 107 Az addig megjelent (ill. megjelenés alatt álló) vonatkozó fordításaiából és forrásközléseiből vö. főképp: *Magyarország történetének forrásai*, I–IV., szerk., ford. SZABÓ Károly, Pest, 1860–64; *Székely oklevéltár (1211–1519)*, I., szerk. SZABÓ Károly, M. tört. társ. kolozsvári bizottsága, Kolozsvár, 1872.
- 108 SZABÓ Károly, *Béla király névtelen jegyzője és német bíráló*. Zur Kritik älterer ungarischer Geschichte von Dr. Eduard Rösler [...] Troppau. 4. 30. l., Budapesti Szemle 1860/11. k. 35–36, 185–213.
- 109 Vö.: „[...] es nahm sich auch unser sonst vielfach verdienter vaterländischer Geschichtsforscher Karl Szabó des Anonymus an, ohne jedoch die Angriffe des jungen deutschen Gelehrten überall abwehren zu können.” SCHWICKER, I. m. „Roesler-t minálunk rosszul ajánlá ez értekezése: »Zur Kritik älterer ungarischer Geschichte« Troppau 1860., melyet Szabó Károly ismertete meg [...]». Roesler t. i. Béla névtelen jegyzőjének korát és hitelességet támadta meg azon kornak történeteire nézve, a melyekről ír. Mert ha a Névtelent a XIII. századba teszszük, mint Roesler, másképen ítélünk előadásáról, mint ha I. Béla jegyzőjének tartjuk, mint Szabó Károly.” HUNFALVY, *A rumun nyelvről és népről*, 125.

hogy Hunfalvy valóban nagy teret szánt előadása utolsó szakaszában Szabó nézeteinek a bírálataira.¹¹⁰ Mégpedig abban a sajátos összefüggésben, hogy Roesler könyvének utolsó két fejezetéről (amely az Anonymus-gesta forrásértéke és a bolgárok balkáni letelepedésének kérdéseit tárgyalja) csupán annyit mondott, hogy annak ellenére is tanulságos olvasmány, „még ha ellenkezésben vagyunk is a szerzővel”.¹¹¹ Roesler vonatkozó nézeteinek bővebb ismertetése és vitatása *helyett* azonban Hunfalvy ezen a ponton Szabó Károly jól ismert Anonymus-felfogásának a bírálataiba kezdett.¹¹² Tudományos érveinek kifejtése előtt pedig arra a nyomós körülményre hívta fel a hallgatóság figyelmét, hogy az anonymusi narratíva megkérdőjelezése immár elvesztette korábbi *közjogi-aktuálpolitikai* tétjét – önmagában emiatt felesleges tehát azt körömszakadtáig védelmezni.¹¹³ Mindezek ismeretében korántsem tűnhetett tehát indokolatlannak Wenzel ingerültsége,¹¹⁴ és az is jobban érthető, hogy az egyébként nyelvész Fogarasi hozzászólásában miért azt tartotta a legfontosabbnak, hogy ráirányítsa „a magyar történészek figyelmét Roeslernek a magyarok ellen minden munkájában feltalálható kíméletlen támadásaira”.¹¹⁵ Sőt, az egyik tudósítás szerint Fogarasi a hozzászólásában egészen odáig ment, hogy „Roeslert nem tart[ott]a hivatottnak a magyarok eredetéről értekezni”.¹¹⁶ Ami

110 Hunfalvy kritikája mindazonáltal nem Szabó *személye* ellen irányult, aki nemcsak egykori késmárki joghallgatója volt, de akivel – magánlevelezése tanúsága szerint – hosszú évtizedekig kifejezetten baráti viszonyt ápolt. Szabó az 1880-as években még azután is „Barátom Uram” megszólítással címezte a Hunfalvynak írott leveleit, hogy a székelység eredetkérdésén vitázva immár a Századok hasábjain csaptak össze hevesen egymással.

111 HUNFALVY, „*Romänische Studien*”, 102. sz.

112 „Köztünk Anonymusnak legtüzesebb, de legkészsültebb védője is Szabó Károly, ki azonban, meggyőződése szerint, másik tulságba esik, s azért vegyit hamis vonásokat is történelmi képei-be. A ki vele nem egy véleményű, az ha magyar író, előtte »szerencsétlen«, ha külföldi író, »magyar-faló«, legalább »tudatlan.«” *Uo.*

113 „[...] s a ki Anonymusunk hitelességét tagadja, az még nem magyar-faló, mert az aranybulla, a már elavult »Partis Primae titulus Nonus«, a »Pragmatica Sanctio« stb. állami alaptörvények történelmi volta bizonyos, ha Anonymusunk állami szerződése nem is az volna.” *Uo.* Hogy ez persze még a kiegyezési tárgyalások idején sem feltétlenül volt így, azt épp Hunfalvy fentebb elemzett *Staats-Lexikon*-beli cikkének Anonymus-interpretációja mutatja. Hunfalvy itt idézett gondolatmenetének első felét szintén szó szerint említi: Reform 1872. április 24.

114 Még ha a tudományos eszmecsere és kutatás logikájával ellenkezett is, ahogy arra az egyik tudósító élesszeműen rá is mutatott: „Ezen elmélet szerint aztán a már elhunyt írókról alig szabad szólni, s egyáltalán nem foghatjuk meg, Wenzel Gusztáv mint jogtörténelmi tanár miként boncolgathatja egyik-másik forrásának hitelességét, holott az elhunytak »nincsenek jelen s nem védelmezhetik magokat.«” *Uo.*

115 Ellenőr 1872. április 23. Vö. még: Magyarország és a Nagyvilág 1872. április 28., 203.

116 A Hon 1872. április 23. Egy másik tudósítás viszont Wenzel szájába adta ugyanezen érvet, aki ti. „Czáfalásba egyébiránt nem bocsátkozott, csak annyit jelentett ki, hogy Roeslert a historikusok

azonban a mából visszatekintve a legmeglepőbbnek tűnhet, hogy utóbbi állítólag azt is fontosnak tartotta leszögezni, hogy „a mi illeti a románokról irt állításait [ti. Roeslernek] azt czáfölhatni a románokra bizza”.¹¹⁷ Hunfalvy e nagy port felvert második akadémiai Roesler-előadásának fogadtatása kapcsán összességében azt érdemes kiemelni, hogy – szemben az öt évvel korábbi recenziói által az utólagos értékelése szerint elmaradt hatásával – Roesler tézisei 1872-ben már valóban átlépték a szélesebb magyar sajtónyilvánosság ingerküszöbét, ám az kérdéses, hogy az említett „botrány” hiányában is lett volna-e rájuk valós fogadókészség, és ha igen, milyen mértékű.

Ez utóbbihoz nyújt némi támpontot a vitától független(ített) kortárs hazai Roesler-recepció vizsgálata. Jóllehet az akadémiai ülésről beszámoló tudósítások némelyike viszonylag nagyobb teret biztosított Roesler – Hunfalvy tolmácsolta – nézeteinek,¹¹⁸ önálló recenziót mégis csupán két (ám annál fontosabb) fórum szentelt nekik: a kor legnagyobb példányszámú politikai napilapja¹¹⁹ és az első hazai történészsaklap.¹²⁰ A Hon álneves tárcaírójának ismertetőjét mindazonáltal sajátos kettősség hatotta át. Egyfelől „jeles német lapok” nyomán sietett leszögezni, hogy Roesler munkája „a Románok nemzeti hiúsága által táplált »római eredetet« – szorgalmas buvárlat s a gyér kútfők éleselmű összeszövetése által – megdöntőleg czáfolja meg”.¹²¹ Másfelől épp a románság Dacia Trajana-i kontinuitásának megkérdőjelezését tartotta a mű *legkevésbé* meggyőző eredményének, miáltal a roesleri elmélet lényegét vetette el (vagy értette – szándékosan vagy szándékolatlanul – félre). Végül pedig oda konkludált, hogy hatására a románság érzékenységének felkeltését és a magyar történészek *cáfolatait* prognosztizálta. A pályakezdő, ám a történetírás elméleti kérdései iránt ekkor még élénk érdeklődést tanúsító Pauler

– kivált a magyar historikusok – nem tartják hivatottnak arra, hogy Magyarország történetébe szólhasson, mert nem bírja az ehhez szükséges apparatust.” Budapesti Közlöny 1872. április 24., 743.

117 A Hon 1872. április 23.

118 A német nyelvűeket leszámítva a legrészletesebb ismertetés a Fővárosi Lapokban volt olvasható.

119 GERGELY András – VELIKY János, *Jókai hírlapjai és a balközép = A magyar sajtó története*, II/2., 92.

120 (y. y.), *Román tanulmányok. (Rösler Róbert könyve)*, A Hon 1872. április 25., 96. sz. (Esti kiadás); PAULER Gyula, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte [sic!] Romäniens, von Robert Roesler. Lipsce 1871, Századok 1872/4., 260–265.* Az erdélyi olvasók azonban még a nevezetes akadémiai ülés előtt értesülhettek róla, amennyiben elolvasták az utolsó magyar polihisztor (és Hunfalvyhoz hasonlóan cipszer születésű) Herman Ottó álnéven közzétett szarkasztikus írását, amely a szemléje tárgyát képező cikk nyomán Roesler monográfiájának néhány megállapítását is röviden összefoglalta. Vö. HAMMERSBERG, *Szász lapok szemléje*, Magyar Polgár. Politikai Napilap 1872. április 21., 91. sz.

121 (y. y.), *Román tanulmányok*.

Gyula recenziója ugyanakkor teljesen máshová helyezte mondandója hangsúlyát.¹²² Szakítva a korábbi és – mint olvashattuk – aktuális hazai közhangulattal (és implicite csatlakozva Schwicker idézett álláspontjához, amelyről nem tudjuk, hogy volt-e egyáltalán tudomása), nemcsak védelmébe vette, hanem egyenesen *mintaeértékűnek* állította be Roesler szakmai felkészültségét, kompetenciáját és módszertanát,¹²³ sőt egyetértőleg hívta fel a figyelmet számos részkérdésben az igazára,¹²⁴ miközben több ízben és nyomatékosan számonkérte rajta az anonymusi narratívával szembeni en bloc negatív elfogultságát és stílusának bántó hangnemét. Írásának másik jellemzője pedig abban ragadható meg, hogy bár fenntartások nélkül elfogadta Roesler diszkontinuitás-tézisét („megdönthetetlen”-nek értékelve azt),¹²⁵ bírálatának háromnegyedét mégsem e kérdésnek, hanem az anonymusi gesta forrásértékére vonatkozó érvek ismertetésének szentelte.¹²⁶

A Roesler főművének kortárs hazai recepciójáról fentebb elmondottakból több következtetés látszik levonhatónak. Egyrészt, hogy azt erőteljesen befolyásolta a

- 122 Hogy Paulerhez Hunfalvy akadémiai előadásától függetlenül jutott-e el Roesler recenzeálendő monográfiája, további kutatást igényel, ám valószínűbbnek tartom, hogy igen, mert nemcsak nem utal bírálatában a nagy port felvert eseményre, de az a Századok áprilisi számában, tehát a vitával lényegében egyidejűleg jelent meg.
- 123 „Ez eredményre szerző a nyugoti és keleti történeti kútfőkre és a nyelvtudományra – a homályos ethnographiai kérdésekben ez *egyedüli, biztos vezérfonatra* – támaszkodva jut el, és ha semmi más okból, hát methodusa miatt, s azért ajánlhatjuk közönségünknek, hogy lássa, mily apparatus kell az ilyféle kérdések megoldására, melyeket minálunk igen sokan csak úgy hebeburgyán, hogy úgy szóljak szójátékok által, öletes elmefuttatásokkal vélnék eldönthetni.” PAULER, *Románische Studien*, 260–261. (Kiemelés: L. L.)
- 124 Vö. pl.: „az Anonymus kérdésére nézve hátrább állunk a múlt századnál. [...] ha történéseinket megszavaztatnók, a nagy többség I. Béla korára helyezné. Ezt tanítják jeleseink: Wenzel a tanári széken, Szabó Károly – bár még nem indokolta, csak ígérte – őstörténetünkre vonatkozó becses dolgozataiban; ezt hirdette Toldy társulatunk nagy gyűlésén, e tant jutalmazta meg a tudomány-egyetem Vass József művében, pedig csak elfogulatlan kell olvasni a művet, hogy azonnal föltűnjék, hogy azt nem a félpogány XI-ik század, hanem a keresztény XIII-ik századnak, az aranybulla korának szelleme lengi át [...]”. *Uo.*, 262.
- 125 *Uo.*, 260.
- 126 Hogy Pauler recenzióját hányan olvasták, kérdéses, hogy azonban nem feltétlenül csak a szaklap olvasóközönségéhez jutott el a híre, onnan tudható, hogy a hivatalos kormánylap is röviden szemlélte, egyetértőleg kiemelve belőle annak konklúzióját: „midőn azon óhajását fejezi ki, hogy szaktudásaink Roesler állításaival álljanak szembe – s azokat vagy fejlesztészek tovább a tudomány fegyvereivel, vagy cáfolják meg hasonlólag a tudomány fegyvereivel”. Vö. Budapesti Közlöny 1872. május 3., 101. sz., 809. Pauler kritikája, mint az a Hunfalvyhoz írott második leveléből kiderül, mindenesetre magához Roeslerhez is eljutott, aki azt – némi szokásos malíciával – kifejezetten kíméletesnek értékelte: „Hr. Pauler ist in der Anonymusfrage noch ziemlich befangen, hat mich aber im ganzen es delikat behandelt, als ich nur wünschen darf; [...]”. R. Roesler Hunfalvy Pálnak 1872. június 11. (SÁP SAL)

szerző addigi munkássága iránt – Szabó Károly révén – már az 1860-as évek eleje óta táplált masszív hazai ellenszenv. Másrészt annak ténye, hogy Roesler osztrák szerző volt, egyúttal azzal a tehertétellel járt együtt, hogy tudományos álláspontját jellemzően nem tudták a német tudományosság részéről a magyar történelem kezdetei és annak hazai értelmezése iránt a 18. század óta megnyilvánuló (de legalábbis vélelmezett) permanens felsőbbrendűség és kölcsönös ellenszenvek kérdésétől elvonatkoztatni – más szavakkal: a „tisztá tudományosság” szempontrendszerén túli tényezők kontextusától érdemben függetleníteni. Harmadrészt a lassacsckán a professzionalizálódás útjára lépő hazai tudományos élet számos képviselője jól kitapinthatóan még ekkor is a század elején és közepén kiteljesedő, önelvű „nemzeti tudományosság” paradigmájának elváráshorizontján belülről tájékozódva elfogadhatatlannak tartotta, hogy a *magyarok* történelmét illetően esetenként nem magyar szerző, de különösen *külföldi* is kompetens véleményalkotó lehet.¹²⁷

A minden visszássága mellett is élénk figyelmet kiváltó akadémiai felolvasás és vita,¹²⁸ valamint Hunfalvy negyedik Roesler-recenziójának megjelentetésével úgy tűnhet, hogy lényegében elérkeztünk Hunfalvy Pál és a románság eredetkérdése kapcsolatának kezdeteit feltérképező írásunk végére. A tematika további alakulástörténetének fényében ekkor ugyanis nyilvánvalóan lezárult annak első, madártávlatból nézve eseménytelen, a későbbiek fényében mégis meghatározónak bizonyuló előkészítő szakasza. Amennyiben azonban Hunfalvy publikációinak kronológiája felől tekintünk erre a korszakhatárra, akkor viszont újfent azzal a nyugtalanító kérdéssel találjuk szembe magunkat, hogy vajon mi magyarázhatja azt, hogy ismét hosszú *évek* telnek el Hunfalvy újabb román témájú írásának megjelenéséig? E soron következő művében Hunfalvy ráadásul még mindig nem

127 E vonatkozásban a legkövetkezetesebb (lényegében: paradigmátikus) álláspontra Hunfalvy régi nyelvészeti vitapartnere, Fogarasi János helyezkedett, aki, mint a helyszíni tudósításokban olvashattuk, Roeslernek a románság történetét tárgyaló nézeteinek megcáfolását „magától értetődően” a román történetek *illetékességi* körébe utalta. A „nemzeti tudományosság” romantikus nyelvbölcseleti paradigmájához vö. Békés Vera, *A hiányzó paradigma*, Latin Betűk, Debrecen, 1997.

128 Amelynek híre Londonba is eljutott – a kiváló magyarországi ismeretekkel és kapcsolathálóval rendelkező Arthur J. Pattersonhoz legalábbis bizonyíthatóan, aki ennek hatására a Hunfalvyhoz intézett egyik ekkori levelében el is kéri tőle annak „paper”-jét. Hunfalvy örömmel teljesítette a kérést, amelyet a címzett alig egy hét múlva az alábbi köszönetnyilvánítással nyugtázott: „I have also to thank you for the feuilletons of the Pesti Napló containing your criticism on Roesler.” (Ezzel egyúttal tovább erősítve a feltételezésemet, hogy Hunfalvy valóban az akadémiai felolvasásának szövegét publikálta recenzióként.) Vö. Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak 1872. május 25. (MTA KIK Kt) és Uő. Hunfalvy Pálnak 1872. június 3. (ŠAP SAL)

különálló publikáció keretében értekezett a románság történetéről, a hatását tekintve viszont annál reprezentatívabb szöveggörnyezetbe ágyazva került rá sor: egy olyan széles körű elismerést kiváltó kézikönyv szerves részeként, amely témájából kifolyólag magától értetődően igényelte, hogy e kérdéskört szintén – ha tömören is, mégis átfogóan és immár *polemikus* kontextusban – tárgyalja.¹²⁹ Hunfalvy pedig – mintegy előre jelezve a tematika iránt egyre fokozódó érdeklődését és sejtetve jövőbeli terveit – már e kulcsműve előszavában amellet érvelt, hogy szintézisében a magyarság mellett kifejezetten a románság története tarthat számot közelebbi figyelemre.¹³⁰ Hogy mikor kezdett el dolgozni ezen a több vonatkozásban is mérföldkőnek tekinthető munkáján, arról egy 1874 nyarán a feleségéhez írott leveléből értesülhetünk. Ebből ráadásul nemcsak az derül ki, hogy már évek óta foglalkoztatta annak megvalósítása, de az is, hogy legalább akkora súlyt helyezett arra, hogy annak eredményeit lehetőleg már a könyv magyar megjelenésével egyidejűleg a *nemzetközi* tudományosság számára is hozzáférhetővé tegye.¹³¹

Miért tartom lényegesnek Hunfalvy részéről ez utóbbi szempont hangsúlyozását? Mindenekelőtt azért, mert e levél papírra vetését követő pár héten belül távozott az élők sorából az a kulcsfigura, aki – ahogy fentebb a tudománytörténeti előzmények és kortárs recepciója felvázolásával több irányból is dokumentálni igyekeztem – a román etnogenezis és államalapítások problematikájának azóta is első számú referenciájaként, illetve, ellenoldalról, kötelezően cáfolandó tudományos

129 HUNFALVY Pál, *A rumunok* = Uő., *Magyarország ethnographiája*, M. Tud. Akadémia, Budapest, 1876, 477–514.

130 „Magyarország ethnographiája, természet szerint, valamennyi népet tárgyal, mellyek a területén laknak; s [...] azon népek általános történeteit is elő tartoznék adni. Ebben mégis határt kénytelen magának szabni. Németek, szlávok, zsidók stb. másutt is nemcsak nálunk laknak: nem ide valók tehát azoknak ősi és általános történetei [...]. Más tekintet alá veendő a magyar nemzet, mert annak eredetét, alakulását, viszontagságait kutatni Magyarország ethnographiájának első feladata. De az oláh nép is nyomós előttünk; sőt mint a szemünk láttára keletkező és alakuló nép az általános ethnographiában is tanulságosabb sok más népnél, a mellyek eredetét és fejlődését úgy fokrol fokra nem lehet követni, mint az oláhét.” HUNFALVY Pál, *Előszó* = Uő., *Magyarország ethnographiája*, v.

131 „Ha meglesz az osztják gramatika [...] Magyarország Ethnographiájához fogok, t. i. mindjárt nyomtatni kezdem, mert már régen készülök reá, 's azt a' jövő évben a' »Congrès statistique international« idejére el akarom végezni. Lesz magyarul és németül, talán francia kivonattal. Abban eddigi nyelvtudományi és ethnographiai eredményeim lesznek előadva, a' nagy, ha lehet, mert úgy szeretném, az Európai közönség számára. A' mit annyian más nemzetekre nézve, azt én Magyarországra nézve akarom megírni.” Hunfalvy Pál Röck Karolinának 1874. június 14. (ŠAP SAL). A mű kéziratát – Hunfalvy jóváhagyásával – a fentebb Roesler-recenziója kapcsán többször említett Schwicker János Henrik fordította németre, aki a forrásszöveg anyagát helyenként a saját kutatási eredményeivel is kiegészítette. Vö. I. H. SCHWICKER, *Vorrede des Uebersetzers* = Paul HUNFALVY, *Ethnographie von Ungarn*, ford. I. H. SCHWICKER, Franklin, Budapest, 1877, xv–xvi.

ellenfélként írta be magát a kérdéskör kutatástörténetbe.¹³² Roesler maradandónak szánt eredményei mindazonáltal szinte halála pillanatában fajsúlyos bírálóra találtak egy újabb fiatal és tehetséges osztrák történész, a Duna-térség romanitásának tematikájára specializálódó Julius Jung személyében, aki Roeslert bírálva magától értetődően egyúttal a diszkontinuitás-tézis alapjait igyekezett megkérdőjelezni.¹³³ Hogy e kihívás súlyát szintén milyen gyorsasággal mérte fel Hunfalvy, azt meggyőzően mutatja, hogy már az *Etnográfiájában* vitatta Jung Roesler érveit cáfoló nézeteit,¹³⁴ még *azelőtt* tehát – ahogy az Roesler esetében is történt –, hogy azok egyáltalán önálló monográfiában megjelentek volna.¹³⁵ Hogy Hunfalvy kritikai megjegyzései nem maradtak észrevétlenek Jung számára, az abból tudható, hogy ő pedig már könyve függelékében vitába szállt velük,¹³⁶ amelyre válaszként Hunfalvy Jung könyvét a Magyar Történelmi Társulat 1877. április 5-i ülésén hosszan bírálva ismertette, majd erről a nemzetközi közönséget német nyelvű összefoglalóban, a hazait pedig terjedelmes recenzióban tájékoztatta.¹³⁷

- 132 Vö. pl. Gottfried SCHRAMM, *Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai latin kontinuitás helyének meghatározásához*, ford. SCHÜTZ István, Csokonai, Debrecen, 1997, 19; SCHÜTZ István, *Fehér foltok a Balkánon. Bevezetés az albanológiába és a balkanisztikába*, Balassi, Budapest, 2002, 82.
- 133 A tiroli születésű, ám – hivatalnokcsalád sarjaként a Bach-rendszer idejére eső – gyermekkorát az erdélyi szász városokban töltő Jung Roesleréhez képest is nevesebb professzoroktól sajátította el az ókor- és középkortörténet kutatásának mesterfogásait. Bécsben Julius Ficker, Göttingenben Georg Waitz és Curt Wachsmuth, Berlinben pedig – mások mellett – Theodor Mommsen tanítványa volt (akik közül elsősorban Fickert és Mommsent tekintette mesterének), majd 26 évesen Prágában egyetemi katedrához jutva képezte évtizedeken át a tanítványok generációit. Vö. Heinrich SWOBODA, *Julius Jung*, Biographisches Jahrbuch für die Altertumswissenschaft 34. (1911), 171–185.
- 134 HUNFALVY, *Magyarország ethnographiája*, 488–494. Vö. Jung, Julius, *Die Anfänge der Romaenen. Kritisch-ethnographische Studie*, Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 27. (1876/1., 3., 6.) 1–19, 81–111, 321–342.
- 135 Julius JUNG, *Roemer und Romanen in den Donauländern. Historisch-Ethnographische Studien*, Verlag Der Wagner'schen Universitaets-Buchdruckerei, Innsbruck, 1877.
- 136 Julius JUNG, *Berichtigungen und Nachträge* = Uő., *Roemer und Romanen in den Donauländern*, 311–315. Ahogy az utóbbi reakciójából kiderül, Hunfalvy mindazonáltal nem maradt egyedül Jung álláspontjának a bírálatában. Az ekkor már minden bizonnyal az *Etnográfiája* fordításán dolgozó Schwicker ugyanis egy patinás német sajtóorgánumban tette közzé saját – Roesler és Hunfalvy nyomán kifejtett – ellenérveit, amelyekre Jung könyve függelékében szintén reflektált. Vö. J. H. SCHWICKER, *Zur Frage über die Herkunft der Rumänen*, Allgemeine Zeitung 1876. december 3., 338. sz. (Beilage), 5157–5159.
- 137 Vö. HUNFALVY Pál, *Roemer und Romanen in den Donau-Ländern. Historisch-Ethnographische Studien von Dr. Jung Julius, Privatdocenten der Geschichte an der k. k. Universität zu Innsbruck. Innsbruck 1877. XLIV. és 315. Századok 1877/4., 5. 334–346, 425–438, ill. Literarische Berichte aus Ungarn 1877/2., 239–244. A recenzió kapcsán érdemes megjegyezni, hogy azzal már a társulati felolvasás előtt kész volt, ahogy azt a Századok szerkesztőjének címzett levele tanúsítja: „Ezennel küldöm Jung munkájának ismertetését. Reményilem, avval is világosabbá lesz az oláh kérdés.” Hunfalvy Pál Szilágyi Sándornak 1877. március 5. (Országos Széchényi Könyvtár Kézirtattára*

Hunfalvynak a román etnogenezisről és történelemről az *Etnográfiájában* előadott interpretációja másik közelebbi figyelemre érdemes mozzanata pedig abban ragadható meg, hogy amíg a saját gondolatmenetét – nyíltan elismerve érdemeit és számos ponton lelkiismeretesen hivatkozva főművét – egyértelműen Roesler kutatásaira építette, szemmel láthatóan igyekezett az előbbi hitelét nemcsak külföldi, de egyúttal potenciális *hazai* előfutárainak a felmutatásával tovább erősíteni.¹³⁸ Tekintettel Roesler tartósan negatív belföldi reputációjára, és talán az 1872-es akadémiai vita tanulságaiból is okulva, az az érzésünk támadhat, hogy ez utóbbi gesztusban esetleg némi „belső használatra” szánt tudománydiplomáciai megfontolás is szerepet játszhatott.¹³⁹

Hunfalvy széles körű *tudományszervezői* munkásságában, amely az 1850-es évek elejétől a legfontosabb elfoglaltságai közé tartozott, ekkortól ráadásul jelentős változások álltak be. Ahogy egy ekkoriban írott levelében az akadémia Nyelvtudományi Bizottságának tisztújítása kapcsán fogalmazott: „a rumun cikkekkel lévén elfoglalva [...] írásban adom hát be lemondásomat előadói és szerkesztői tisztemről, úgy értvén azt, hogy többé nem akarom folytatni, tehát a választáskor ne legyenek reám tekintettel”.¹⁴⁰ E döntés súlyának pontosabb felméréséhez két tényezőt érdemes számításba venni. Egyrészt kései utódja szavait, aki szerint „[1861-es rendszeres működésétől] fogva a nyelvtudományi bizottság az egész magyarországi nyelvészeti munkálkodás irányítója és közép-

Leveléstár – a továbbiakban: OSzK Kt). Schwicker pedig – szintén alapvetően Roesler és Hunfalvy érveire támaszkodva – egy másik tekintélyes német lap hasábjain bővebben is kifejtette a Jung nézeteivel szembeni ellenvetéseit. Vö. J. H. SCHWICKER, *Ueber die Herkunft der Rumänen, Das Ausland. Ueberschau der neuesten Forschungen auf dem Gebiete der Natur-, Erd- und Völkerkunde*, 1877. szeptember 24., 39. sz., 761–768; 1878. március 11., 10. sz., 189–193. Később ugyanezen a fórumon – Jung mellett immár egyéb kontinuitáspártiak (mint például Heinrich Kiepert vagy Hasdeu) téziseire is reflektálva – folytatta tovább a polémiát. Vö. Uő., *Die Herkunft der Rumänen, Uo.*, 1879. március 24., 12. sz., 226–233; 1879. április 14., 15. sz., 284–291.

- 138 Engel mellett ezért (fordításban) idézte az erdélyi polihisztor, Benkő József főművének megállapítását is, mely szerint „Ne gondold, hogy Trajanus római jaitul ered minden oláh. Moesiában, Bulgáriában lappangtanak a keleti császárok alatt s onnan terjedének lassankint Podoliába, Oroszországba és Erdélybe, inkább marhatartásból, mintsem földmivelésből élvén”. HUNFALVY, *Magyarország ethnographiája*, 479. Vö. BENKŐ József, *Transsilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranea Dictus*, Iosephvs de Kvrztböck, Vindobona, 1778, I., 477.
- 139 Feltűnően sokat hivatkozott pl. a románság erdélyi és magyarországi diszkontinuitás-tézise pártolói kapcsán Wenzel Gusztáv egy korábbi tanulmányára, amely azonban elsősorban lokális horizontú kérdéseket tárgyalt. HUNFALVY, *Magyarország ethnographiája*, 479–480, 504, 505. Vö. WENZEL Gusztáv, *Kritikai fejtegetések Máramaros megye történetéhez*, Magyar Akadémiai Értesítő 1857/6., 313–400.
- 140 Hunfalvy Pál Gyulai Pálnak 1878. szeptember 12. (OSzK Kt)

pontja volt”.¹⁴¹ Másrészt pedig azt, hogy a hivatkozott szerkesztői munka, amely a bizottság „előadói tiszti”-jével járt együtt, tulajdonképpen a Hunfalvy alapította Magyar Nyelvészetet felváltó, immár hivatalosan az akadémia Nyelvtudományi Bizottsága (1864-ig: Osztálya) szakmai közlönyeként 1861-ben létrehozott Nyelvtudományi Közleményekre vonatkozott. Hunfalvy az idézett döntésével tehát gyakorlatilag a saját 22 éves nyelvészeti lapszerkesztői múltjára tett végleges pontot. Ezt pedig – ahogy olvashattuk – implicite azzal indokolta, hogy onnantól fogva a román nyelv és történelem kutatására kívánja szánni ideje és energiája oroszlánrészét. Természetesen korábbi életszakaszainak sokféle ágazó tudományos törekvéseivel ezután sem szakított, ám azok relevanciája személyes időbeosztása és publikációs tevékenysége felől tekintve magától értetődően hátrébb szorult.¹⁴² Tudományszervezői tevékenységét viszont két szempontból is jelentősen kiszélesítette ekkortól: egyrészt a nyelvészet mellett a történetírás és egyéb humántudományok felé, másrészt pedig a magyar tudományos élet eredményeinek minél szélesebb körű megismertetése érdekében az – akkor a térség vonatkozásában elsődleges nemzetközi közvetítő nyelvnek számító – *német nyelvű folyóirat-szerkesztés* tereumára lépve.

Ez utóbbi tevékenységének *tudománydiplomáciai* indíttatása nyilvánvaló volt,¹⁴³ nem tekinthető tehát véletlennek, hogy ez újabb általa szerkesztett lapokat¹⁴⁴ a

- 141 SZINNYEI József, *A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelvtudomány = A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada*, szerk., N. N., Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1926, 20.
- 142 Miközben valószínűleg, ha akarta volna, sem tudja elhárítani a rá váró újabb kihívásokat és megtisztelő megbízásokat, amelyek közül itt elég csak a Vámbéry Ármin által hamarosan kirobantott „ugor-török háború”-ra utalni, vagy arra, hogy akadémikustársai 1883-ban az I. osztály elnökévé és az igazgatótanács tagjává választották, majd egyike lett az 1885-ben újjászervezett magyar főrendiház az uralkodó által (miniszterelnöki felterjesztés nyomán) élethosszig kinevezett tagjainak.
- 143 „Az élénk kívánság: kielégítő tudósítást kapni a magyar irodalomról s a nemzet összes szellemi életéről majdnem úgy hangzott [ama két nemzetközi kongresszuson, melyet 1876 szeptemberében a statisztikusok s archaeologok és antropológok tartottak Budapesten], mint valami szemrehányás, s mivel ezt tenni egész maig elmulasztottuk, magunk is érezzük, mennyire megérdemljük a szemrehányást. A kötelesség e mulasztása a külfölddel szemben magunk ellen elkövetett igazságtalanság volt. Ha nem is kívánt volna senki megismerkedni irodalmi viszonyainkkal, a magunk jól felfogott érdeke követeli, hogy ne álljunk némán a mai Európa nagy sürgése közepett, főképen most, midőn országunk hivatva van közvetlenebbül, mint valaha, befolyni az általános politikába.” HUNFALVY Pál, *Az „Irodalmi Tudósítások”-ról. (A »Literarische Berichte aus Ungarn« bevezetése)*, Fővárosi Lapok 1877. február 6., 28. sz., 143.
- 144 A négy évig fennálló és évnegyedes *Literarische Berichte aus Ungarn* 1881-től az évente tíz alkalommal megjelenő és a társadalmi kérdések irányába is nyitó *Ungarische Revue* váltotta fel, amelyet Hunfalvy egészen a haláláig szerkesztett.

román témájú publikációinak is fontos, ám korántsem egyedüli fórumaként használta. Utóbbiak közül tehát már ezen a felületen jelentette meg a soron következő, egyelőre még szintén recenzió formájába öntött írását,¹⁴⁵ hogy a következő esztendőben – további magyar és német recenziók mellett – a legelső, műfajilag immár önálló publikációként megjelenő széles körű áttekintésével,¹⁴⁶ mintegy a Roesler halálával keletkezett űrt betöltendő lépjen sorompóba a tudományos küzdőtéren. Az e téren kifejtett erőfeszítései iránt megnyilvánuló figyelemről pedig már Jung monográfiája révén ízelítőt kaphattunk, jóllehet Hunfalvy voltaképp még csak ezután kezdett saját módszeres kutatómunkába, amely eredményeként rövid idő leforgása alatt mint Roesler kutatásainak nemzetközileg is számontartott folytatója híresült el. Különösen jellemző volt ez az iránta megnyilvánuló figyelem a szerteágazó tematika *politikai relevanciája* okán legközvetlenebbül érintett román történeszekre, akik egyike például „Roesler teória”-járól írott monográfiájában már nemcsak úgy minősítette, mint aki Roeslernél is szélsőségesebb álláspontot képvisel, de egyúttal tevékenysége tudományosságát is en bloc kétségbe vonta, amikor a politika érdekeinek nyílt kiszolgálásával vádolta őt.¹⁴⁷

Jóllehet írásom elején azzal fogtam bele Hunfalvynak a románság eredetkérdése kutatásával kapcsolatos motivációi feltérképezésébe, hogy érdeklődése felkeltésében a *politikus*i tapasztalat – a rendelkezésre álló adatok fényében legalábbis – minden bizonnyal megelőzte a tudósi vizsgálódást, e tanulmány keretében azonban még

145 P[aul]. H[UNFALVY], *Ungarn und Rumänen*, Literarische Berichte aus Ungarn 1877/2., 224–236. Ebben két román témájú, ám francia nyelvű statisztikai írás: Obedenaru bő négyszáz oldalas munkája és egy (Petre Sebeșanu Aurelian nevű) román közgazdász könyvét bemutató szakcikk, valamint egy román nyelvű új történeti szintézis nyomán bírálta a kortárs román történelemfelfogás túlhajtásait. Vö.: M[ihail]. G[heorgiad]. OBÉDÉNARE, *La Roumanie économique d'après les données les plus récentes. Géographie, état économique, anthropologie*, Ernest Leroux, Paris, 1876; H. J. LESAGE, *Les forces productives de la Roumanie d'après le livre de P. S. Auréliano*, Buletinul Societații Geografice Romane 1876/9–10., 66–97; B[ogdan]. P[etricicu]. HASDEŪ, *Istoria critica a Romanilor*, I–II., Imprimeria Statului, Bucuresci, 1875. A nyelvzseni, ám autodidakta román történetész munkája első kötetének a következő évben aztán önálló recenziót is szentelt. Vö. HUNFALVY Pál, »A rumun történetírás.« (Istoria Critica a Romanilor. Pamentulu terrei Romanesci [...] B. P. Hașdeu. Bucuresci, 1875.) Századok 1878/1., 2., 78–93, 183–197.

146 Vö. 8. lj.

147 „Guidé par Roesler, qu'il surpasse en bien des points, il s'efforce de démontrer la fausseté de la base historique sur laquelle les Roumains fondent leurs droits en Transylvanie, et par conséquent l'inanité de ces droits eux-mêmes. [...] Le livre de M. Hunfalvy [*Die Rumänen und ihre Ansprüche*] a donc été fait, non pour établir une théorie scientifique, mais pour servir un intérêt politique.” A[lexandru]. D[imitrie]. XENOPOL, *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen-Age*, Ernest Leroux, Paris, 1885, 14. (A mű román eredeti kiadásának címe: *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței Rominilor in Dacia Traiană*, Tipografia Națională, Iași, 1884.)

kitekintésszerűen sem tudok ezzel az önálló elemzést kívánó összetett problematikával foglalkozni. Egy aspektusára mindenesetre fontosnak tartom legalább utalni írásom zárásképp: ahogy az elmondottakból nyilvánvaló, Hunfalvy tudósként és politikusként egyaránt mélyrehatóan, sőt *egyre inkább* foglalkoztatta a románság múltja, jelene és (reményei szerint) a *közös* hazában folytatódó jövője. E vonatkozásban példaként elegendő a téma kapcsán született, fentebb említett első német nyelvű recenziója végszónak beillő bevezető gondolatát felidézni, amely kifejezetten arra az általa már 1848-ban is megfogalmazott geopolitikai konnotációjú észrevételre rímelt tudniillik, mely szerint a térség népei közül – közös érdekeik és veszélyeztettségük okán – különösen a magyar és román van egymásra utalva. Ezt az általa régóta vallott meggyőződést harminc év távlatával azonban már a közös múlt kollektív emlékezetére vonatkozó *kritikai* meglátással egészítette ki, nevezetesen azzal, hogy épp a képzelt múlt (*eine eingebildete Vergangenheit*) és annak folytonos táplálása lehetetleníti el a két nemzet közötti kölcsönös megértést és bizalmat.¹⁴⁸ Márpedig alighanem ennek a képzelt múltnak a *hiteles* forrásokon alapuló, azaz a tudományos kritika általi megcáfolása iránti *hazafiúi* kötelességérzet jelenthette számára a döntőnek bizonyuló roesleri hatás mellett a *másik* legfontosabb késztetést arra, hogy a továbbiakban a mindenkori kontinuitástézist vallók nézetei elleni folytatólagos intellektuális küzdelmet helyezze, ha nem is minden, de a legtöbb egyéb teendője elé, és tegye azt hátralévő élete talán legfontosabb célkitűzésévé.¹⁴⁹

148 „Im Nationalitäten-Gewirre des europäischen Ostens wären vor allen anderen *zwei* Nationen, nämlich die ungarische und die rumänische, auf einander angewiesen, wenn sie ihr gemeinsames Interesse und ihre gemeinsame Gefahr besser zu würdigen wüssten. Allein die Erinnerung an eine eingebildete Vergangenheit hält sie von einander ferne, und die Literatur, welche jene Vergangenheit mit den Gebilden der subjectiven Phantasie ausstattet und das Andenken derselben nährt, macht sie einander sogar zu Feinden, während es eben dieser Literatur obläge, bezüglich der Vergangenheit die Wahrheit zu enthüllen, bezüglich der Gegenwart und Zukunft aber das gemeinsame Interesse in's rechte Licht zu stellen.” H[UNFALVY], *Ungarn und Rumänen*, 224.

149 Hogy ez az egyszerre nemzetpolitikai és tudományos relevanciájú küzdelem élete utolsó másfél évtizedében aztán milyen mértékben fonódott össze a személyével, azt jól érzékelteti, hogy követői még halála után közel négy évvel is jelentettek meg tőle témába vágó – a 7. lábjegyzetben már hivatkozott – tanulmányt. A professzionális történetírás franciaországi orgánumban leközlött, Xenopolnak a *Revue historique* 1891. szeptember–decemberi számában megjelent cikkével (*L'Empire valacho-bulgare*) polemizáló írását de Gérandó Attila fordította franciára, a szaklap szerkesztői pedig Xenopol válaszával együtt tették azt közzé; Hunfalvy román történeszekkel folytatott évtizedes vitájára tehát ennyiben szintén nem tett pontot a halála. E posztumusz megjelenő szöveg keletkezéséről és tartalmáról szintén a félbemaradt monográfiáját sajtó alá rendező RÉTHY László tájékoztatta a hazai közönséget. Vö. *Hunfalvy Pál utolsó munkája*, Akadémiai Értesítő 1892/3., 141–145.